

ҲИНД ИХТИЛОЛЧИЛАРИ

Беш пардали фожиа

КИМСАЛАР...

Раҳимбахш — ҳиндли, ўқиган бир йигит.

Дилнавоз — ҳиндли бир қиз, Раҳимбахшнинг севгани.

Лолаҳардиёл — ҳиндли қаландар (дарвеш).

Ўқунар — Лоҳур шаҳрининг пўлис бошлиғи (англиз).

Мавлоно Нўмон — Ҳинд-Афғонистон чегарасидаги Бунир кўрғонининг бошлиғи, бир мавлоно.

Ғулом Наби — Мавлоно Нўмоннинг хизматчиси.

Марлинг — англиз жосуси.

Абдусуббуҳ

Файзи Аҳмад

Бадринат

Дийнанат

Орномсингх

Фазлуллоҳ

Маҳмудхон

Роду биби — ҳиндли хотун, Ўқунарнинг хизматчиси.

Пунтар

Порлинсун

} англиз мингбошилари.

Тиланчи хотун, экинчилар, инқилобчилар, ишчилар, пўлислар, бир юзбоши, қоровуллар.

БИРИНЧИ ПАРДА

Эрта билан Лоҳур шаҳри ёқасинда ям-яшил, кенг бир ўлан, гул буталари, арғувон оғочлари ҳар ён очилган. Раҳимбахшхон кўкламлар узра узаниб ётган. Оқ, қисқа камзул, тубани тор, усти кенг бир иштон кийган. Бошинда ҳинд фўтаси¹, оёғинда пайзор². Бир ёнда Дилнавоз гул териб турадир. Гул буталари орасинда сайраб турган бир булбулнинг ёниқ, қайноқ товуши саҳнадаги жимжитликни титиб юбормоқда. Уй-тушунча тенгизиде тўлиб қолган Раҳимбахш булбулнинг тингани билан ойилган бўлуб³ бошин кўтарар, руҳи юксалган сари кўз тикар, шу дардлашмани сайраб.

Раҳимбахш.

Мунгли булбул, мунгдош бўлдик, кел сайра,

Бир қип-қизил гулга мен ҳам тутилдим.

Тинмағур қуш, қайғудошлиқ қилайлик,

Мен-да сендек юрагимдан урилдим.

Сен тебраниб ўртангин,

Мен йиқилиб инграйин.

Сен ўтли ун чекарда,

Мен қонли ёш тўкайин.

Булбул бир оз сайраб тинар, Дилнавоз қўлидаги гулга қалин бир
—бойғинлик⁴ билан қараб, шул қўшиқни ўқир.

Дилнавоз.

Сўйла, гулим, яширмағил, недирса дардинг,

Яраланмиш юрак, нечун қизардинг?

Кимлар сени бу қоп-қора ерга юборди,

Бу дунёда йўқ экан-да нелар қилардинг?

Нега сени чулғаб олди бунча тиканлар?

Нечун чиқди юрагингдан юзга бу қонлар?

Сен билан мен яраланиб ётибмиз,

Бу чаманда шодлик берган кимлар эканлар?

Булбул бир оз сайраб тинар.

Раҳимбахш. Малаклар боғининг чечаги, чечаклар дунёсининг қуши, кел, оёғингга тўкилган шунча қонли юракни қўйиб, гулни терасан? Юртингда кесилиб турган шунча ёзуқсиз бошни унутиб, чечаклар биланми дардлашсан?

Дилнавоз. Нетайин? Шуларни-да англизлар учунми қўяйин. Бутун дунёни олиб тўймаган англизлар уларни-да олсунларми? Чечак билан дардлашганимни сўрайсан. Демак юрагимда дард борлигин биласан, юрагимдаги дард: юртимда ёзуқсиз кесилган бошларнинг дарди эмас эса. Надир? Нега маломат қиласан?

Раҳимбахш (ўйлар). Нозли малак... Қонли юраклардан гапирмайин, кесилган бошлардан сўз очди. Демак биринчисина аҳамият берилмайдир. (Сўйлар.) Йўқ... Қўйма. Унларни англизлар олмасун, ҳинднинг гулини эмас, бир тиканини ҳам англиз учун қўйма, бу ернинг гулини-да, булбулини-да, илонини-да, тиканини-да уларга берма, шу тиканлар билан уларнинг бағрилари теш, илонларига кўнгилларини чақтир, булбулларининг нозли чўқуғучлари⁵ билан кўзларини чиқар.

Англизга «дунёни олиб тўймаган» дединг. Тўғри! Хай-вонлар орасинда тўйганин билмагани учун ем ёнинда ёрилиб ўлгани кўб бўлур, буни ҳам унутма!

Сўзни кўб узатдим, ҳайда кел, чечакдан яратилган малак. (*Ерни кўрсатиб.*) Шу ерда шундай узан, бошингни кўкрагимга қўй, юрагимнинг ўртана-ўртана сўйлаган севги қўшиқларини тингла! (*Дилнавоз қўлиндаги гулни юрагига ёқинлаштируб, Раҳимбахш сари юрар.*) Кел, шунга ўтир... Баним-да кўнглим бир дақиқалиқ саодат чоғи кечирсун. (*Дилнавоз келиб ўтирғач.*) Сўйла, малагим.

Дилнавоз. Севасанми мени?..

Раҳимбахш. Ишонмайсанми? Кел, юрагимни тингла, виждонимни сўйлат!

Дилнавоз. Тилингдан эшитмоқ истаймен.

Раҳимбахш. Тил севги ўлкасинда тилмочлик этолмас. Кўб кишилар ўз севгиларини тил билан бошқача кўрсатмак истайлар ҳамда кўрсата олалар. Бир кишининг сезгуларини тил орқали англамоқ истасанг, алданурсан.

Дилнавоз. Мени Ҳиндистонни севганингча севармисан?!

Раҳимбахш. Шунчами ушоқ тушунишлисен. Ҳиндистонни севганим сени севганим эмасми?

Дилнавоз (*юрак тебранишлари остинда*). Ҳинд улусин севганинг каби?

Раҳимбахш. Бола... Шуни билиб қўй. Юртини севганлар унинг тош-тупроқларини эмас, гўзаллик, яхшилиқларини севарлар. Улус йўлинда жон берганлар унинг соқоли, чопони учун эмас, ортиқлиғи, фазилати, тарихи учун ўларлар. Меним юрт, улусимнинг яхшилиқ, ортиқлик ҳам фазилатларининг бири, биринчиси сен эурсан. Уларни севганим сени севганимдир.

Дилнавоз. Демак, мени чиндан севасан.

Раҳимбахш (*қайнаброқ*). Чиндан севаман, юракдан севаман, жондан севаман, виждондан севаман. Меним юрагимдаги севгини кўрсатмак учун севиш сўзи оздир. Топинаман сенга...

Дилнавоз (*йиғлаёзиб*). Мен-да севаман сени... Мен-да топинаман сенга.

Бир-бирларининг руҳларини тинглаган каби жим турадилар, бир оздан кейин булбул сайраб юборар. Иккала ўртоқ булбул товушининг титроқ кўтарилиши остинда бир дақиқалиқ роҳатҳол кечиралар.

Булбул тинар.

Дилнавоз. Раҳимбахш (*Раҳимбахш ҳорғин ҳолда тупроқ*) иккимиз-да тупроқ дунёсиндан, тан ўлкасиндан ажрасак, дунёнинг қайғуларини эмас, шодлиқларини-да унутсак, ер узра бор кўркувларнигина эмас, умидларни ҳам ташласоқ, кўлни-кўлга берсак, шу ёник қушинг титроқ товушина эргашсак, биз ҳам титраб-титраб юқориларга тўғри юксалсак, юксалсак-да, у ерларда ҳам тинчлик кўрмағач, яна шу товуш каби чексиз бўшлиқлараро йўқолиб кетсак... Бунлар бўлмас экан. Дунёнинг бир четида мана шу гул билан булбулдек иккаламизгина ўтириб қолсоқ, кимсанинг бизга ҳеч иши бўлмаса...

Раҳимбахш (*йиғлаёзиб*). Дилнавоз. Гўзалсен. Эсизларим, ҳинд чечаги термоқ учун шу ерларгача келиб юрған англиз йигитларининг кўзлари сенинг юзингга-да тушар!

Дилнавоз (*ойиқиб*). Тушса нима бўлур?

Раҳимбахш. Нима бўлурми? Куръон бетига ҳайвон оёғи тегмак нима эса, ҳинд қизининг юзига англиз кўзи тушмай ҳам шудир.

Дилнавоз. Нима демак?! Сен ҳинд қизини ўзин англиз бошмоғидан⁶ сақлай олмас, дебми биласан? Ҳинд қизининг кўзи шишаданмидурким, англиз йиртқичлигининг шунча қонли изларини кўрмасин?! Ҳинд қизининг юраги тошданмидурким, оёқлари остинда қолиб эзилган эл виждонининг яралари лочинларча қичқирганин сезмасун. Бу кун бу ўлкада уларнинг юракларига қараб кулгучи бир қиз эмас, бир ит ҳам топилмас. Буни билиб қўй!

Раҳимбахш. Уни биламен, малак. Сиз англиз юзига қарарсиз, демадим. Унлар сизга қарарлар. Дардим — шу!

Дилнавоз. Биз биламиз, унларнинг бизга қарашлари кўзларимизни чиқармоқ учундир. Унларнинг бизга кулишлари йиғлатмоқ учундир. Шунинг учун унларнинг қарашларига-да, кулишларига-да олдангучи кимса орамиз-да йўқдир. Ишониб қол!

Раҳимбахш. Бунга ишонганмен, гулим.

Дилнавоз. Ишонган эсанг, битди.

Раҳимбахш. Йўқ, битмади. Тушунган кўнглимни қайғуси битмас.

Дилнавоз. Яна нима қолди?!

Раҳимбахш. Меним дардим бошқа.

Дилнавоз. Сўйла!

Раҳимбахш. Унларнинг сизга қарамоқларини истамаймен.

Дилнавоз. Ҳо-о... Онгладим. Шаҳар хотунлари каби мени ҳам қопга солдирмоқчимисен?!

Раҳимбахш. Унча онгсиз эмасмен. Бурга учун кўрпани ўтга солмам. Ҳайвон тумшуғи тегмасин деб чечакни оғилга тиқмам. Хотунлар қамалсалар, тарбиясиз қоларлар. Тарбиясиз хотунлар улуснинг ўлими учун йўл очарлар. Тузук хотун кишилик боғчасининг гулидир. Гулни Ҳайвондан сақламоқ тейиш⁷. Бироқ унинг учун гулни ерга кўммак эмас, Ҳайвонни боғлаб кўярға керак. Сизни ҳам Ҳайвон ҳавасли йигитлардан сақламоқ истаганлар ўзингизни чиритмак ўрнида уларни бир оз тарбият қилсунлар!

Дилнавоз. Англизларни қандай тарбия қилурсан?

Раҳимбахш. Англизнинг энг яхши тарбияси уни Ҳиндистондан қувмоқдир.

Дилнавоз. Кулайми бу?

Раҳимбахш. Ишнинг кулайини ахтармоқ ялқовликдир. Кулай ишдан буюк унум чиқмас. Буюк унумли ишлар кулай-да бўлмас. Англизни Ҳиндистондан қувмоқ ер юзини ўз қора қанотлари остига олган бир олбостини йўқ этмоқдир. Кулай бўлмас. Нима бўлса ҳам, бир ёвни юртдан Ҳайдамоқ, бир юртни ёв қўлида кўрмакдан қийин эмасдир.

Дилнавоз (*севинч ҳам қайғу орасинда*). Англизни Ҳиндистондан қувмоқ...

Раҳимбахш. Эзгу ишларнинг биринчисидир.

Дилнавоз. Буюк...

Раҳимбахш. Ҳар нарсадан буюк.

Дилнавоз. Эзгу...

Раҳимбахш. Ҳар ишдан эзгу.

Дилнавоз. Қуръонни Ҳайвон тепкисидан қутқаришдек буюк.

Раҳимбахш. Чўчқани масжиддан Ҳайдаш каби эзгу.

Дилнавоз. Оҳ...

Раҳимбахш. Қайғурма!

Дилнавоз. Бўлурмикин?!

Раҳимбахш. Нега бўлмасун?

Дилнавоз. Кўбдан ишонғум келмайди.

Раҳимбахш. Гўзалим, тингла, бизни шу кунларга тушурган нарса мана шул ишончсизлигимиздир. Ўз кучига ишонмаган эл кураш майдониға киролмас. Кирса ҳам, йиқилур. «Ишонмаганлар ишонганларни енга олмаслар»⁸.

Дилнавоз. Кучимиз борми дерсан?

Раҳимбахш. Тўрт юз миллиён ҳинд улуси куч эмасми?

Дилнавоз. Уни куч санаганда бутун мусулмон дунёси ҳам англизга қарши бир куч бўлса керак.

Раҳимбахш. Албатта.

Дилнавоз. Бундай кучга ишонмоқ янглишдир.

Раҳимбахш. Нега?!

Дилнавоз. Раҳимбахш тушун. Англизга қарши бир куч деганинг ҳинд улусини-да, мусулмон дунёсини-да кўз олдиға келтириб қара. Нималар кўрасан: кишиға ўхшаган бир йигин жонли нарсалар. Миялари томуг⁹ пучмоғ¹⁰лариндан қоронғуроқ. Кўзлари оёқ остидан нарироқни кўрмайдир. Юзлари кейинга қайтган, туташ, кейинга қарайлар. Жон озуғин, кўз ёруғин кейиндан ахтаралар. Олға босмоқ келгусини ўйламоқни «куфр» деб биларлар. Миялари эски, тушунчалари эски, қарашлари, қилиқлари эски. Эскиликка топиналар. Энг буюк кишилари — ўлик. Энг тўғрили ерлари — мозор. Яшамоққа топиналар. Одамларча яшамоқ йўлини ахтармайлар. Бутун дунё буларни таламоқ учун бирлашган экан, бунлар таловдан қутулмоқ учун бирлашмайлар. Мусулмон дунёси нари турсун, бу кун ҳинд инқилобчилари орасинда ҳам «бирлик», «келишув» деган нарсалар йўқ... Бундай бир кучга ишонмоқни кўябер, бундай бир йигинға «куч» демак бўшдир.

Раҳимбахш. Бунча умидсизланма. Улусимиз зулм остиндадир, бирлашмағи қийин эмас. Зулм мазлумларни бирлаштирмоқ учун энг буюк бир қуролдир.

Дилнавоз (*узоққа қараб*). У ким?

Раҳимбахш. Ким? (*Бошини кўтариб қарар*.) Лолаҳардиёл.

Дилнавоз. Шу киши тўғрисинда нима дейсан?!

Раҳимбахш. Буюкдир.

Дилнавоз. Шунга юракдан ҳурматим бор.

Раҳимбахш. Ҳурматға арзийдир.

Дилнавоз. Ўзи эса мажус¹¹.

Раҳимбахш. Инсонлик мажуслик ё мусулмонликға қарамайди. Лолаҳардиёл инсондир.

Дилнавоз (*йўлга қараб*). Мана келди.

Раҳимбахш қарар. Лолаҳардиёл келар. Иккаласи-да ериндан қўлар¹².

Лола. Нешлаб турасиз, ушоқлар?!¹³

Раҳимбахш. Шундай, дардлашиб тураммиз.

Лола. Бир-бирига яқин икки юракнинг дардлашмаги учун мана шундай тип-тинч ерлар керак.

Дилнавоз. Табиат кўринишларини тамоша қиламиз, бобо.

Лола. Севишган икки юракнинг мана шундай баҳор кучоқларинда тинглашмоқлари тамошаларнинг энг буюғидир.

Дилнавоз уялур.

Уялма қизим. Севишмак уят эмас. Юрак юрак экан, севмак севилмак истар. Севгусиз қолган юрак, сувсиз қолган балиқ кабидир. Унинг ҳар тебраниши бир жон чекишдир. Ер юзини тўлдирган бўш жанжаллардан, олдамчилик негизига қурилган келишмакликлардан, ғараз қотишган бирликлардан, ҳасад уруғин махташлардан йироқлашибсиз. Табиатнинг тип-тинч кўринишлари орасинда турибсиз. Юракларингиздангина кўпуб чиққан сўзларингизни тинглашасиз. Бу оз бир саодат эмас. Кутли бўлсун сизга. *(Бир оз тинар, ўйлар. Қўлларини иккаласининг умузларига¹⁴ қўйиб, саҳнанинг ёқасига келтурур. Иккаласига ҳам турғанча қарагандан кейин, оғир-оғир сўйлар.)*

Ушоқлар! Сизнинг бу ҳолингизни саодат дедим ҳам қутладим. Олданмангиз. Бундай бир саодат сизда келган бўлса ҳам, ўзин сўрмас. Дунёнинг турли қайғулариндан, турли сезгулариндан айрилиб, бундай тип-тинч ерларда жимжит ўтурмоқ қийиндир. Тириклик тебраниш демакдир. Турғунлиқ эса ўлимдир. Ернинг, кўкнинг, юлдузлар билан куёшнинг борлиқлари тебраниш узра қурилгандир. Тебранмагач, буларнинг бари йўқдир. Турон сандуғочларимиз¹⁵ шу тоғлар булутлар каби югурмакдадилар. Бутун дунё тебрана экан, сизнинг тебранмай туришингиз бўлурму? Тирик экансиз, тебранурсиз. Тебранмас экансиз, ўлурсиз. *(Қаттиқ.)* Юргимиз ёниб турадир. Улуси(ми)з эзилиб битди, эшитасизми?!

Бу кун бу ўлкадан қўйдан ортиқ одам кесиладир. Омонлик, тинчлик, эрк деган нарсаларни кимса билмайдир. Масжидда намоз учун йиғилганлар «сиёсий йиғин» ясаган бўлиб, тўпға боғланар. Эр билан хотун ўзаро кўбрак гапурганда ҳукуматга қаршу бўлиб дорға осилалар. Бу кун ус-тидангина шу ўлкага қараганда, йиқилган шаҳарлар, ёндирилган қишлоқлар, таланган уйлар, кесилган бошлар, осилган гавдалар, тўкилган қонлардан бошқа бир нарса кўрмаймиз. Яқиндан танишмоқ учун ичкарироқ кирганда,

қочирилган қизлар, пардасизланган хотунлар, бир-бирининг этини еган очлар, хўрлиқ кўрган буюклар, сўкиш эшитган бошлиқларнинг қонли ёшлари, мунгли бошлари, тутунли оҳлари, ўтли инграшлари олдимиздан ясов тортиб ўтадир.

Шу қип-қизил гуллар юргимизнинг қон йиғлаган кўзларидир — сиздан иш кутади. Шу ям-яшил оғочлар улусимизнинг ўлими учун тикилган мотам белгиларидир — сиздан кўмак тилайдир. Шу кичкина булбул ҳам жон чекишган кимсасизларимизнинг марсиясини айтадир. Сизнинг қонларингизни қайнатмоқчи... Шунлар орасинда тинч турмоқ сағана бошида чоғир¹⁶ ичмакка ўхшайдир, ярашмайдир. Шуларнинг кўмагига эришмоқ учун ишга киришингиз, тебранингиз. Тебранмас экансиз, ўлимингизни кутингиз. *(Иккаласига қарагандан кейин.)* Қайғуртдим сизни. *(Кетмоқчи бўлиб қўлларини уларнинг умузларидан олар.)*

Дилнавоз *(ҳолсизча)*. Турингиз!

Раҳимбахш. Кетмангиз!

Лола. Етар энди, соғ бўлингиз! *(Чекилиб илдам чиқар.)*

Дилнавоз *(ҳолсизланган)*. Уф...

Раҳимбахш. Сенга нима бўлди, гулим?!

Дилнавоз. Менга бир оғирлиқ келди. Ўтирайлик. *(Ўтира бошлар.)*

Раҳимбахш. Ўтир, малагим. *(Иккиси-да ўтирурлар.)* Нима бўлди? Нега оғирлашдинг?

Дилнавоз. Лоланинг ўткир тилидан чиққан сўзлари юрагимни қоп-қора тутунга чулғатди.

Раҳимбахш. Лоланинг сўзларида юракни қора қилғучи нарса йўқ эди-ку.

Дилнавоз. Бор эди ҳам кўб эди.

Раҳимбахш. Мен эшитмадимми?

Дилнавоз. Эшитдинг, англадинг. *(Юзига қараб.)* Боқ менгизинг¹⁷ сарғайиб қолмиш. Руҳинг қийналгандир. Мендан яшунтурасан.

Раҳимбахш. Ишон, малагим. Лоланинг сўзларинда кўрқинчли бир нарса йўқ эди. У бўлиб турган ишларни сўйлади.

Дилнавоз. Йўқ, йўқ. У бизга кўб нарсани онглатмоқчи бўлди ҳамда онглатди. Ҳиндистонда бўлиб турган ишларни кўрсатди. Сизнинг бошингизга ҳам шунлар келгусидир, деди.

Раҳимбахш. Ўтинаман, ўзингни тетик тут.

Дилнавоз (*юрагини тутиб*). Уф-ф... эзилдим... Лола
нелар сўйлади?!

Раҳимбахш. Тангри учун, қўй шу сўзларни!...

Дилнавоз. Унинг сўзлари тубсиз эмас. У билмасдан
сўйламайдир.

Раҳимбахш. У бир нарса сўйламади.

Дилнавоз. Сўйлади, кўб нарса сўйлади.

Раҳимбахш (*узоққа қараб*). Улар ким?

Дилнавоз (*ўзини йиғиштириб*). Ким келди?!

Раҳимбахш. Қишлоқдилардан икки киши эмиш.

Экин бошига боралар.

Дилнавоз. Киши шулардай бахтли бўлса...

Раҳимбахш. Кимса булардек бахтсиз бўлмағай.

Дилнавоз. Қиладиғон бутун ишлари кишилик дунё-
сини тўйдирмоқ учун...

Раҳимбахш. Унларнинг бутун емиши кишилик дунё-
сининг ёвларига борадир. Бояқишлар кишилик дунёсини
эмас, ўзларини ҳам тўйдиролмайдилар. Оҳ, шу бахтсиз-
лар учун-да қутулиш куни бормукин?!

Икки экинчи¹⁸ келар. Бири қари, бири ўрта ёшли. Ўрта ёшлигининг
умузи узра бир кетмон.

Қари. Салом алайкум... эсонмисиз, Раҳимбахш соҳиб?
Дилнавоз биби-ку. Соғмисан, қизим?

Дилнавоз. Эсонмисиз, бобо?

Раҳимбахш. Ҳормағайлар!

Қари. Бор бўлғайлар, йигитларим!

Раҳимбахш. Қани, қаердан?

Ўрта ёшли. Сув бошида эдик, ерларни суғордик.
(*Кўкламликка тамоша кўзи кездириб.*) Қандай яхши ўрин
топиб ўтирибсиз?

Раҳимбахш. Нима қилайлик... қани буюрингиз. Ўту-
ришайлик.

Ўрта ёшли. Хўш, биз кетайлик. Чарчаб қолдик.

Қари (*йўлдошига*). Жоним, чарчаб қолдик дейсан, яна
кетмоқчи бўласан. Кишининг жонини оласанми? Бир оз
ўтуриб кетсанг, на бўлур?

Ўрта ёшли. Яна сенинг лақмалигинг тутди. Ҳайда,
ўтирайлик. (*Кетмонини олдига қўйиб ўтирар.*)

Раҳимбахш. Ўтурингиз бир оз.

Қари. Ё пирим-ей! (*Ўтирар.*) Дилнавоз, қизим, қалай-
сан?

Дилнавоз. Шукур, бобо!

Қари. Оганг қаерда?

Дилнавоз. Кеча шаҳарга кетган эди.

Қари. Тангри ёрлақасин, отанг кўб яхши ўртоғимиз
эди. Худди шу ерларда соатлаб гапурушуб ўтурар эдик. Ун-
даги тиниқ юрак, очиқ юз, тотли сўз кимсада бўлмас.

Раҳимбахш (*Дилнавознинг кўз ёшларини артганини
кўргач*). Нима хабарлар бор дунёда, ота?

Қари. Ҳеч хабар йўқ-ку.

Ўрта ёшли. Ўткан кун шаҳарга оғалиқниқига бор-
ган эдим. Уч-тўрт киши гапуруб турган экан, қизиқ-қизиқ
нарсалар сўйладилар.

Раҳимбахш. Нелар айтдилар, қани?

Ўрта ёшли. Билмам, ким деган бор экан. Укаси билан
Олмониядан кўб ақча олиб келган экан. Булар Боғистонда
турар эканлар. Тилаклари Ҳиндистонни қутқармоқ экан.
Боғистонда босмаҳонаси бор экан. Лоҳўрда бир дорихона
очган эканлар. Улусга текин эм¹⁹ бера эканлар, ишлари кўб...

Қари (*унинг сўзини кесиб*). Қўй!... «Эканлар, эканлар»,
деб жонимни чиқардинг. Бу эканлар-меканлардан кўб эшит-
дик.

Ўрта ёшли. Нега қўймайсан. Эшитганимни айт-
чи. Бизнинг Раҳимбахш соҳиб ҳам шул Фарангистонларда
юриб ўқиди. Қани шу сўзлардан нима англайдир?

Қари. Бай-бай, эшитганинг бор экан-да! Мен кички-
нагина чақалоқ эдим, шул сўзларни эшитар эдим: «Унлар
бор экан, бунлар йўқ экан, унлар борган экан, шунлар
келган экан». Қулоқларим шу экан-мекандан тўлган эди.
Бу кун олтмишга кирибмен, эшитиб турганим яна шу.

Ўрта ёшли. Нима бўлсин, қани?!

Қари. Ўзимиз белларимизни етти ердан боғлаб (*кет-
монини кўтариб*). мана шу билан унинг бошини эзмасак,
ҳеч ким ташқаридан келиб бизни қутқармас. (*Кетмонни
қўйиб.*) Бу нима гап, жонимиз чиқди. Тинчлик деган нар-
сани унутиб қолдик. Эрта-кеча борлигимизга ҳеч биримиз
ҳеч биримизнинг кўнгли тўлмайди. Бундай тирикчилик-
ни нима кераклиги бор? Чиқайлик, ёпишайлик. Ўлиб ке-
тайлик, ё ўлдириб битирайлик. Бошқа чора йўқ. (*Йўлга
қараб.*) Мана биттаси келди.

Ҳаммалари қарарлар.

Ўрта ёшли. Битта эмас, тўртта.

Қари. Ҳамда отли.

Раҳимбахш. Булар ким?

Қари. Ким бўлур? Англиз оғайниларимиз-да.
Дилнавоз. Бу ёққа келмағайлар. Отларини сақтай-
дилар.

Ўрта ёшли. Отдан тушдилар-ку! Бизгами ишлари
бор?! Отларини қантардилар.

Раҳимбахш. Шу ёққа келадир. *(Экинчиларга.)* Сиз-
лар туриб шу оралиқ билан кетингиз, тўрттаимизни бир
ерда кўрганда, ҳукуматга қаршу яшурин кенгашасиз, деб
тутарлар.

Дилнавоз шу ёққа қараб турар.

Ўрта ёшли. Бу кетмонни кўрса, куним битди. Ёшу-
рин кенгашимиз яроқли ҳам бўлур.

Қари. Кетсак, баримиз кетамиз.

Раҳимбахш. Бу ерда киши ўтирганини кўрдилар.
Баримиз кетсак, кетимиздан қуварлар.

Қари. Биз сизни қўйуб кетмаймиз. Нима бўлса, бўла
берсин. Сиз кетингиз, биз турайлиқ.

Раҳимбахш. Ўтинамен, кетингиз. Сиз ботроқ қоч-
сангиз, биз ҳам қутуламиз.

Ўрта ёшли. Майли. Ундай бўлса кетайлиқ. *(Кетмо-
нини олур.)*

Қари. Ҳай.

Иккаласи-да ярим кўпубгина ўзларини паналикка олурлар.

Дилнавоз. Биз ҳам кетсак-чи!

Раҳимбахш. Баримизнинг кетишимиз яхши эмас.

Дилнавоз. Нега?!

Раҳимбахш. Орқамиздан қуварлар.

Дилнавоз. Нега қуварлар?!

Раҳимбахш. Онлар негани билмайлар.

Дилнавоз. Нечун унларни қўйиб биз кетмадик?

Раҳимбахш. Кетмонлари бор эди. Яроқ ташиган
бўлуб қийналар эдилар.

Дилнавоз. Кетмон яроқми?!

Раҳимбахш. Уларга қаршу тирноғимиз-да яроқдир.

Дилнавоз *(секингина)*. Мана келди.

Раҳимбахш. Кўрқма.

Бир оздан кейин юзбоши Ўкунар уч пўлис билан келар.

Ўкунар *(Дилнавозни кўргач, ўйлар)*. Оҳ... бу ерда экан,
бирок бу йигит ким?! *(Сўйлар.)* Кимсиз! Бу ерда нешлаб
турасиз?

Дилнавоз билан Раҳимбахш турарлар.

Раҳимбахш. Биз шу қишлоқдан, шунда гапуруб ту-
зибмиз.

Ўкунар. Ҳукумат ёшурун ерларда йиғилмоқни қата-
он қилган, онглаганингиз йўқми?!

Раҳимбахш. Биз бир қишлоқнинг болалари, бир-
биримизга қўшни. Уйда, далада, экин бошида, сув ёқасин-
та, ҳар ерда ўтуруб гаплашамиз. Бизнинг ўтурушумиз ёшу-
рун-да эмас, ҳукуматга зарарли-да эмас.

Ўкунар. Зарарли эмас?! Ҳукуматнинг буйруғина қар-
шу турасизми?! *(Пўлисларга.)* Тутингиз буларни.

Пўлислар иккаласини ҳам тутар.

Раҳимбахш. Бизни нега тутасиз?!

Ўкунар *(бир пўлисга)*. Сен бу йигитни қишлоқ қоро-
уллиғига элтиб топшур, шаҳардан сўралганча қамаб
ўйсин. *(Қолган икки пўлисга.)* Сиз бу қизни отингизга мин-
ирингиз, шаҳарга элтасиз.

Пўлислар уларни ҳайдаб чиқарлар.

Дилнавоз. Йўқ... мен ёлғуз бормам. Нима қилсангиз,
иккимизни қилингиз!...

Пўлис. Юр... *(Силтаб юрғузар.)*

Раҳимбахш *(чиқарда)*. Юзбоши! Шу ишни ҳам қонун
юзасидан қиласизми?

Пўлис. Кўп гапурма... *(Силтар.)*

Бариси чиқарлар.

Парда тушар

ИККИНЧИ ПАРДА

Кундуз. Бўнир кўрғонида Мавлоно Нўъмоннинг уйи. Уй шарқ йўсули
ясалган. Этагида буюк Эрон ҳолилари²⁰ ёйилган. Деволлариға арабча
ёзувли лавҳалар, эски қиличлар, ўнбиротар англиз милтиқлари, тўппон-
чалар осилган. Тўрдаги бир арслон терисинда Мавлоно Нўъмон оқ
салла, қора жўя кийиб ўтирган. Қулинда сариф қоғозли бир газет
ўқийдир.

Мавлоно Нўъмон *(газетни қўйиб)*. Қизиқ кунлар
бўлиб қолди. Киши ўз фойдасининг қаёнда бўлганини кес-
дурма қилиб била олмайди. Бу Абдусуббуҳлар Олмония-
дан келиб ишга киришдилар. Ишлари ҳам ёмон эмас каби,
бизга ваъдалар берарлар. Ҳиндистонни англизлардан қут-

Фулом Наби кирар.

қарғач, ишни мусулмонларга топшурурмиз, дейлар. Бизга ҳам катта бир ҳукумат иши топшурмоққа сўз берарлар. Анчамунча суюрғол бердилар, биз ҳам буларнинг сўзига ишониб, кўмак бериб турамыз. Буларга ишонганимиз ҳам тузук. Олмония катта бир давлат. Халифат-ул-муслимин²¹ ҳам шу билан бирлашган. Энди албатта бир иш қилса керак. Бу кофирни кута-кута кўзимизнинг ёруғи қолмади! Абдусуббуҳхон эса ҳар кун «ана олмонлар бу ерга келмишлар, мана турклар у ерга келмишлар», деб бизга умид берадир. Бу газетга қараганда, иш бутунлай бошқа: турклар Қафқазияда енгилб ташланганлар... Бу хабар тўғри чиқғач, бизнинг ишимиз ёмон! Бироқ имонимизнинг ёқасини бу газетга топшуруб-да бўлмайди, бир ерда туркнинг енгилганин ёзган экан, иккинчи ерда Олмониянинг ўн тош йўлни ура турган тўплар ясаганини сўйлайди. Бунинг қайсисига ишонамиз? Қафқазияда англиз енгилган: ишимиз ёмон. Олмония кўб катта тўплар ясаган: ишимиз яхши... Урушни булар қилади, орада шошиб қолган — биз. Тангри шуларнинг иккисини ҳам йўқ қилиб, Имом Маҳди²² каби соҳибқирон бир мусулмон еткурса...

Шу Абдусуббуҳлар-ку онгсиз кишилар эмаслар. Шулар Олмонияга ишониб, шунча ишлаб тургандан кейин, биз ҳам бир оз кутсак, яхши бўлур...

Фулом Наби кирар. Қўлинда сариқ қоғозли, тош босма, ўрта қатли, тўрт бетли бир газет.

Мавлоно. Кел, нима кетурдинг?!

Фулом Наби. «Ал-Халил» газети²³. Мавлавий соҳиб юбормишлар.

Мавлоно. Кетур, қани? (Фулом Наби газетни бериб чиқар. Мавлоно газетнинг биринчи бетинда ёзилган бир хабарга эс қўйиб ўқиғандан кейин.) Мана... мен демадимми? Англизга қаршу ишламоқ қулай эмас. Турклар Ироқда енгилмишлар. Басра шаҳрини англиз олмиш. Англиз тангрининг балоси. Нима қиламиз. Кофир бўлса ҳам, тангри шунга яхши қараган эди. Абдусуббуҳхон тентак бир киши, бунинг сўзига қараб, ишлаб бўлмайди. (Газетнинг иккинчи бетидеги бир хабарни эс қўйиб ўқиғандан кейин.) Мана... Иш яна бузулди! Олмония учғичлари Лондонга бўмба ташланганлар. Бу кофирнинг кучи бўлмаса, англизнинг пойтахтига бўмба ташларми? Олмония кучли экан, яна бир оз кўнмак керак.

Мавлоно. Нима гап?!

Фулом Наби. Соҳиб! Бир киши келмиш. Сизни кўрмакчи.

Мавлоно. Келсун.

Фулом Наби чиқар.

Яна Олмониядаги киши келди?!

Марлинг. Оврупача эски бир кийим кийган, хиндистонча кўк бир салла ўраган, бош эгиб салом деб кирар.

Мавлоно. Буюрингиз, ваалайкум ассалом. (Ер кўрсатур. Марлинг ўтурур.) Қайдан келасиз?

Марлинг. Амратсардан²⁴ келамен, соҳиб.

Мавлоно. Қаёнга?

Марлинг. Жанобингизни кўрмак учун.

Мавлоно. Хуш келдингиз.

Марлинг. Буюрғайсиз, кимсани ичкарига қўймасунлар.

Мавлоно (эшикка қараб). Фулом Наби! Фулом Наби! Фулом Наби (келиб). Лаббай!

Мавлоно. Бизнинг бир оз ишимиз бор. Ичкарига киши қўйма!

Фулом Наби. Хўб. (Чиқар.)

Мавлоно. Қани, буюрингиз!

Марлинг. Мени Войис Рой ҳазратларининг буйруқлари билан Амратсар шаҳрининг пўлис комиссори юбордилар.

Мавлоно. Отингиз нима?

Марлинг. Марлинг.

Мавлоно. Англизмисиз?!

Марлинг. Ҳа, соҳиб.

Мавлоно. Кўб яхши. Хуш келибсиз. Бизга қандай хизмат?!

Марлинг (қўл чўнтагиндан қоғоз олиб олди, инжули бир Қуръон чиқариб ўпгандан кейин). Қуръони шариф. Войис Рой ҳазратлари сизга армуғон юбордилар.

Қуръон ҳурматиға ирғиб турар. Марлинг ҳам Мавлононинг турганин кўргач, турар. Мавлоно Қуръонни олиб ўпиб, кўзларига суртгандан кейин ўтуруб, Қуръонни ястиғи узра қўяр. Марлинг ҳам ўтурур.

Мавлоно. Хўш, тагин нима гап бор?

Марлинг. Войис Рой ҳазратлари сизга салом айтдилар.

Мавлоно. Эсон бўлғайлар.
Марлинг. Ҳинд мусулмонларининг бахти йўлида тиришганингизни бутун англизлар яхши билганлар.
Мавлоно. Уни тангри билгай.
Марлинг. Ҳиндистондаги шу ерга кўчиб келган мусулмонларнинг бошлиғи бу кун жанобингиз?
Мавлоно. Ҳа.
Марлинг. Шундаги мусулмонлар учун унумли бир иш бор.
Мавлоно. Биз ҳам шуни истаймиз.
Марлинг. Ёлғиз булар учун эмас, бутун ҳинд мусулмонлариға унумли.
Мавлоно. Нима экан, қани?!
Марлинг. Биласизким, англиз улусининг ҳиндга келганликлари ҳинддиларни етуштирмак, маданий қилмоқ учун эди.
Мавлоно (*кулумсаб*). Биламиз!
Марлинг. Биз келмасдан бурун Ҳиндистон дин жанжаллари, мазҳаб гавғолари, қорин-қурсоқ урушлари билан тўлган эди.
Мавлоно. Тўғри.
Марлинг. Бир мусулмон қурбон байраминда ҳўкиз сўйганда бутун ҳиндилар сизга қаршу яроқланиб чиқар эдилар, бир ҳинди мусулмон намозиға кирғач, сиз ҳам уруш очар эдингиз.
Мавлоно. Тузук.
Марлинг. Бу жанжаллар ҳинди билан мусулмон орасиндағина эмас, мусулмонларнинг ўзаро, ҳинддиларнинг да ўзаро қонли жанжаллари кўб эди.
Мавлоно. Тузук!
Марлинг. Дея оламиким, ҳинддиларнинг бошлариға бизни келтурган ораларингдаги шул бузуқликдир.
Мавлоно. Аниқ.
Марлинг. Биз келгач, мана шул бузуқликларни тузатдик! Жанжалларни кўтартурдик, маданий яшамоқ йўлларини кўрсатдик. Ҳинддиларни ўқитдик-да... Бу кун шодлик ила кўрамиким, ҳинддилар яшамоқ йўлларини билиб олмишлар, яшамоқ учун тайёрланмишлар. Биз Ҳиндустонни адолат билан олдиқ, адолат билан сақладик. Яна адолат билан ўзингизга қайтармоқчи бўламиз. Биз ишонамиким, бу кун Ҳиндустон ўз эркини олғач, бурунғи ёввойилиқларини, ёвузликларини қилмас. — Бироқ... шу паллада биз бошқа бир нарсани ўйлаб турамиз... (*бир оз тинар.*)

Мавлоно (*бутун руҳи билан*). Нима ўйлайсиз?
Марлинг. Эски Ҳиндустон маданиятининг туб эгаси мусулмонлар эдилар. Шу паллада ҳам Ҳиндустонда энг яхши тайёрланган улус мусулмон улусидир. Биз истар эдикким, бутун ҳинд ҳукуматини мусулмонларға топширайлик.
Мавлоно. Албатта шундай бўлсун-да, буни ким истамас?!
Марлинг. Биласизким, Ҳиндустонда кўбчилик мусулмонлар-да эмас. Ҳинддилар, сакхийлар²⁵, мажуслар бирлашиб ҳукуматни ўз қўллариға олмоқчи бўлсалар, нима қиламиз?
Мавлоно. Бундай қилмасалар керак.
Марлинг. Қилсалар нима деймиз?
Мавлоно. Йўқ... қилмаслар. Сиз кўрқмангиз.
Марлинг. Соҳиб! Меним «қилсаларим» билан сизнинг «қилмасалар»ингиз келгуси кунлар учундир, бу кунгача қилган бўлсалар нима бўлур?
Мавлоно. Бу кунгача қилган бўлса эдилар...
Марлинг. Сизга онглата эдиларми?!
Мавлоно. Улар онглатмағанда ҳам, ўзимиз онглар эдик.
Марлинг. Мана, онглаб турубсиз-ку, соҳиб!
Мавлоно. Нима... улар мусулмонларға қаршу бирлашдиларми?
Марлинг. Бирлашдилар. Шу тилакларни катта бир давлатга ҳам билдурдилар.
Мавлоно. Англиз давлатиғами?
Марлинг. Йўқ, бизга айтмайдилар. Ҳаммалари биларларким, биз мусулмонларни ёқлаймиз.
Мавлоно. Кимга билдурдилар?
Марлинг. Олмонияга билдурдилар, бироқ...
Мавлоно (*сўзин кесиб*). Қайтарғандир, албатта.
Марлинг. Қайтарди, негаким...
Мавлоно (*сўзин кесиб*). Албатта, шундай қилиши керак. Туркиянинг дўсти бўлганидан кейин мусулмонларни ёқламаса бўлурми?
Марлинг. Соҳиб! Гап унда эмас... Олмония давлати бутун ер юзини ўзиники қилмоқчи, ҳеч бир ерни сизга ҳам, уларга ҳам бермак истамас.
Мавлоно. Туркияни юз кўрмасми?
Марлинг. Кўлидан келса Туркияни ҳам ўзиники қилиб кўяр.

Мавлоно. Қизиқ... ажиб... хўш, биз энди нима қиламиз?!

Марлинг. Бу кун ҳинд мусулмонларини икки олбости қўрқутиб турадир. Биринчиси Олмония, иккинчиси мусулмон бўлмаган ҳинддилар. Биз мана шу икки олбостидан сизни бутунлай қутқариб, Ҳиндустонни ўзингизга топшурумиз. Шунинг учун Олмонияни битурганимизгача, Ҳиндустон мусулмонларининг бизга кўмаклари тейиш. Биз Олмонияни битиргандан кейин Ҳиндустонни мусулмонларга топшурамыз десак, кимса бизга гапура олмас. Меним сизга келишим шунинг учундир.

Мавлоно (*бир оз ўйлагандан сўнг*). Ҳинд мусулмонларининг ўз бошлиқлари бор. Биз бир чеккада ўтирган киши. Бизнинг қўлимиздан нима келар?

Марлинг. Буюк бир ишни битирмак учун, дардли кишиларга керакдирким, биргалашиб ишлашсунлар. Ҳиндустонни ўз қўлингизга олмоқ учун, ҳар бир мусулмоннинг тиришмаги тейиш.

Мавлоно. Хўш, биздан қандай кўмак кутасиз?

Марлинг. Ҳинддиларни бизга қаршу оёқлантирмоқ учун шу ерларгача Олмония агентлари келган.

Мавлоно. Ким экан улар?!

Марлинг. Абдусуббуҳ билан йўлдошлари.

Мавлоно (*бир оз телбача*). Улар олмон агенти эмаслар!

Марлинг. Соҳиб! Олмон агенти бўлганлари аниқ. Биз яхши биламыз.

Мавлоно. Бизга айтмадилар-ку!

Марлинг. Албатта... Сизга айтсалар, уларни бу ерга қўясизми?

Мавлоно. Хўш, нима қиламиз энди?

Марлинг. Мана шуларни тутиб, Ҳиндустонга юборгайсиз, деган эдик. Давлатимиз сизга ўн минг рупи ойлиқ кесди. Икки ойлиғини мен билан юборди. Бу кеча кетуруб топшурурмен.

Мавлоно (*теран ўйлагандан кейин*). Мен уларни тутиб, сизга бера олмам.

Марлинг. Нечун соҳиб?!

Мавлоно. Ҳиндустонлиларнинг давлатингизга қанча душман бўлганлиқларини биласиз. Мен бу кишиларни тутиб сизга берсам, эл мени тилим-тилим қилар!

Марлинг. Ундай бўлса, шуларни шу ерда ўлдуртмак йўлини топингиз.

Мавлоно. Бу ҳам бўлмайдир.

Марлинг. Нима қиласиз, соҳиб?! Шу тўғрида фойдали бир иш қиласизми?!

Мавлоно. Бу тўғрида меним сизга кўмагим шундай бўла олурким, айтганингиз кишиларни Бўнир қўргонидан чиқарурмен. Бунда ишламасунлар, бошқасини қила олмам.

Марлинг. Соҳиб! Бу тўғрида нима қилсангиз, унути ўз мусулмонларингизга бўлур.

Мавлоно. Шу паллада шундан бошқасини қила олмаймен.

Марлинг. Хўп, шуни қиларсизми? -

Мавлоно. Қилармен.

Марлинг. Қачон?

Мавлоно. Яқинда бўлур... Урушлар қандай борадир, хабарингиз борми?

Марлинг. Уруш кўб яхши, ҳозир Америка ҳам бизга қўшилди.

Мавлоно. Кўб яхши.

Марлинг. Соҳиб, ўтинаман: Войис Рой ҳазратларининг сўзлари ерда қолмағай.

Мавлоно. Мен шу кундан ишга киришамен.

Марлинг. Соҳиб мен энди кетайин. Бу кеча яна хизматингизга келарман. Соҳиб, ишониб қолгайсизким, англиз давлати сизнинг яхшилигингизни сира унутмас. (*Ердан турар.*)

Мавлоно. Қайтасизми?

Марлинг. Ҳозир қайтайин, соҳиб. Яна кеча хизматга келурмен.

Мавлоно (*ўтирган жойидан*). Тузук.

Марлинг (*буқулиб*). Ҳай... соҳиб, яхши қолингиз.

Мавлоно. Ҳай. Яхши борингиз. (*Марлинг кетар. Мавлоно Қўргонни олиб, у ёқ-бу ёқиға қараб, яна ерга қўйгандан кейин, бошини қимирлатур.*) «Ки аз савдойи, на хато, на хат бўйи мушки май ояд»²⁶. Олмонлар икки ойлик йўлда, англиз бўлса мана тумшугимизнинг тагида турубдир. Йўқ Олмония учун бор англиздан айрилмоқ тўғри сиёсат эмас. Эмди «худойҳиззаму мажал»²⁷, шул англизни бизга қатта қилгандан кейин... «эл хайру масаналлоҳ»-да²⁸. Шу билан келишиб ишлаш яхши-да...

Фулом Наби кирар.

Фулом Наби. Соҳиблар келдилар.

Мавлоно (*Қуръонни газетга ўраб қўйгандан сўнг*). Кел-
суңлар. (*Фулом Наби чиқар.*) Энди бунларга қандай онг-
латамиз?!

Абдусуббуҳон, Файз Аҳмадхон, Бадринат, Дийнанат, Орномсингх
соҳиблар бирар-бирар салом бериб кирарлар. Мавлоно Нўмон ердан
қўлиб, буларни қаршу олгандан кейин, ҳаммалари ўтурурлар.

Абдусуббуҳ. Мавлоно соҳиб! Меърожи шариф?!²⁹

Мавлоно. Алҳамдуллилоҳ. Сиздан сўрайлик?..

Абдусуббуҳ. Яхши.

Мавлоно. Янги хабарлар йўқми?

Абдусуббуҳ. Тунов кунги хабарлар. Бошқаси йўқ!

Мавлоно. Ўз ишларимиз қалай?!

Абдусуббуҳ. Ишларимизнинг бориши яхши. Эмло-
гимиз³⁰ ишлаб турадир. Деҳли шахрининг ўзиндагина бир
кечада юз минг баённома тарқатганимизни Деҳли пўлис
комиссари ёздурубдир.

Мавлоно. Юз минг баённома тарқатмоқ — буюк иш.
Кўб яхши. Бироқ бу ишдан англизга зарар бўлганми, йўқми?

Абдусуббуҳ. Зарар бўлмасми дейсиз, бу кун бутун
Ҳиндустон қайнаб турар.

Орномсингх. Ҳиндустоннинг ишчиси, савдогари,
экинчиси, хуллас, ҳаммаси англизга очиқ душман кесул-
ган.

Бадринат. Шоир билан ёзғучиларимизни демайсиз-
ми? Уларнинг ёзғичлариндан ҳарф эмас, оловлар томадир.
Оғизлариндан сўз эмас, бўмбалар учар.

Мавлоно. Мен шулардан қўрқаман-да.

Абдусуббуҳ. Нега қўрқасиз?

Мавлоно. Бўш сўзлар билан халқни-да, ўзимизни-да
қайнатиб юборамиз. Англизларнинг аччиғини келтиргандан
кейин, қўлимиздан бир нарса келмаганин кўрамиз.

Дийнанат (*Мавлонодағи бир ўзгаршидан тонганини
кўрсатмасликка тиришиб*). Улар ўтди. Англизлар бизга ач-
чиғланмоқ билан ҳам ҳеч нима қила олмайлар. Бу кунларда
биз уларга аччиғланамиз. Улар бизнинг аччиғимиздан қўрқа-
лар.

Бадринат. Ёмонлардан қўрқмоқ унумсиздир. Улар
итга ўхшайдилар. Қочсанг қувар, қувсанг қопарлар.

Орномсингх. Золим йилонга ўхшайдир, оғзини бол
билан ювганда ҳам оғуси кетмас, унинг бошини тош би-
лан эзмак керак.

Мавлоно. Англиздек катта бир давлат билан кураша-
миз. «Ундай қиламиз, бундай қиламиз» деймиз, қўлимиз-
да шамол-да³¹ йўқ.

Бадринат. Мавлоно соҳиб! Сизга бир шеър ўқурмен.
Панжобли дўктўр Иқболнинг³² шеъри. Шоир шуни ўн минг
кишилиқ бир йиғноқда ўқуған. Элнинг қонини қайнатган.
Йиғноқга келган ўн минг киши шул шеърни тинглагандан
кейин «Уларимиз эрк учун», деб ҳукумат қўноғига югурган.
Қўлимизда бир нарса бўлмаса эди, ҳукумат у йиғноқда шу
шеърни ўқутмас эди. Мана шеър:

Эски, чурук дунёимизнинг тартибини билмасдан,
Кеча-кундуз тугунларин санамоқдан ўсондим.
Озодликнинг қўнглимдаги битмас-туганмас ишқи
Ўлим билан йўлдошли... бу дунёдан жўнадим.
Ўлим тинчлик ўлкасининг бахт тўшалган йўлидир:
Мени алам, қайғу ҳасрат балосиндан кутқарди.
Учратмайин ҳеч бир турли тутқинлиқга, хўрлиқга,
Олиб борди туппа тўғри Ҳақ тахтининг олдиға.
Ҳақ мендан шул еримизнинг ҳолларини сўради:
«Менга ондин тортуқ қилиб нелар кетурдинг?!» деди.
Дедим: «Онда йўқдир сира сенга тортуқ қилғудек
Бир сўз, бир иш, бир нарса!..

Бироқ мен

Бир кичкина шиша ичра бир томчи қон кетурдим,

Кўп баҳоли бир армуғон кетурдим.

Бундай сенинг ҳазинангда, учмоғингда топилмас.

Яратмадинг сира бунинг эшини.

Бу муқаддас қон, эй Ҳақ!

Золимларнинг қиличи-ла эрк, озодлиқ йўлинда

Шаҳид тушган бир йигитнинг ярасиндан томғандир!

Ол!.. Сақла!

Мана шу шеърни ўқуб, ўн минг кишининг қонини қай-
натган шоирга ҳукумат бир нарса демади. Демак, биздан
қўрқарлар.

Барчалари эшик сари қарарлар. Фазлуллоҳ соҳиб кирар.

Фазлуллоҳ (*саломдан кейин*). Сизга баҳоли бир арму-
ғон кетурдим.

Абдусуббуҳ. Нима экан?!

Бадринат. «Бир йигит қони» бўлмагай!

Фазлуллоҳ. Қонли бир йигит.

Абдусуббуҳ. Қани?
Фазлуллоҳ. Эшикда. Ўзи Лоҳўрдан қочиб келган экан.

Орномсингх. Тилчи бўлмагай!
Фазлуллоҳ. Эмас. Ўрон берди.
Абдусуббуҳ. Кетуригиз!

Фазлуллоҳ соҳиб эшикка бориб қўли билан чақирар. Эски меш, кийимлари билан Раҳимбахшон кирар. Буйруқ кутиб, йироқда турар.

Абдусуббуҳ. Яхши йигит, қаердан?!
Раҳимбахш. Ҳиндустондан.
Абдусуббуҳ. Қаерга?
Раҳимбахш. Ҳиндустонга.
Абдусуббуҳ. Отингиз.
Раҳимбахш. Бўмба.
Абдусуббуҳ. Хуш келдингиз. Ўтирингиз. (*Раҳимбахш ўтурур.*) Сизники Лоҳўрданми?

Раҳимбахш. Мен Лоҳўрдан. Отим Раҳимбахш. Отам ҳукуматдан қочиб, Вазиристонга ўтган. Ўн йил бурун Вазирий, Масъудий эллари билан Пешовар қўрғониға юриш қилганда, шаҳид бўлган.

Бадринат. Мужоҳид³³ ўгли мужоҳид экансиз.

Раҳимбахш. Тўрт йилдан бери «Муслимлик» тўда-сиға ёзилиб, улус эрки йўлинда тиришаман. Ёввойи англизлар юрагимни ёмон ёрдилар. Кундуз куни босқун қилдилар. Мен билан севгилимни тутқин этдилар, мени қишлоқ қоровуллиғида қамаб, уни шаҳарга элтдилар. Мен қишлоқ қоровулинда йигирма беш кун ётдим. Қишлоқдагилар кафил бўлиб чиқардилар. Лоҳўрға бориб севгилимни ахтардим. Пўлис комиссари Укунарнинг уйинда қамоқда экан. Кўп тиришдим, қутқара олмадим. Исломия амлоғиға кириб, сизнинг сўроғингизни олдим, сизга келдим. Ҳиндустонни қутқармоқ йўлинда тиришмак учун жон берарга тайёрман.

Абдусуббуҳ. Қишлоқлилар нима фикрда?!

Раҳимбахш. Жонлариға теккан. Чиқиш кунин кутиб туралар. Чиқиш куни бўлгач, тиш-тирноқлари билан юрт ёвларини ўлдурмоқчи. Ҳиндли, мусулмон бирлиги кўб яхши борадир. Англизларни тарқатмоқ учун, Ҳиндустонни бирлаштирмоқ керак. Бу кун қишлоқлилар шунга ишоналар. Шу йўлдан куч берилсун дейлар.

Бадринат. Мен бу йўлда куч эмас, жон берарга-да тайёр.

Абдусуббуҳ. Ҳиндли билан мусулмонни бирлаштирмак йўлинда нима керак бўлса қилмоқ тейиш.

Мавлоно. Шу фикрға мен қўшила олмам.

Ҳаммаси обдираб³⁴ қарар.

Абдусуббуҳ. Нечун?!

Мавлоно (*Бадринат, Дийнанат, Орномсингхни кўрсатиб*). Бу жанобларнинг аччиғлари келар. Майли, энди мен ўз фикримни айтиб қўяй.

Дийнанат. Айтинг-чи?!

Мавлоно (*йўталиб*). Шариатда мусулмон билан Ҳинд-лининг бирлашмаги тузук эмас, қатағондир. Ҳиндлилар мусулмон бўлмагунча, биз улар билан бирлаша олмаемиз.

Абдусуббуҳ. Биз зулмга қаршу ҳар ким билан бирлашурмиз.

Мавлоно. Бундай бирлашмак дин олдида қатағондир.

Раҳимбахш. Тўғри..., муллалар динида шундайдир. Икки мазҳаб кишилари нари турсун, иккигина кимсанингда бирлашмаги қатағондир.

Мавлоно. Нечун?!

Раҳимбахш. Эл бирлашса, мулла оч қолур. Шунинг учун!

Мавлоно. Ўғлим! Сиз билмайсиз. Шариат иши ўйин эмас. Англизлар «аҳли китоб»³⁵ бўлалар. Мундайларга «мушрикий»³⁶ дейиладир. «Аҳли китоб» бизга шариат буйруғи билан «мушрик»лардан яқинроқ туралар.

Абдусуббуҳ. Сиз, муллалар, туташ шундай қиласиз. Ҳиндустонни йилларча эл-аймоқ жанжаллари билан тўлдурдингиз. Улусни етмиш тўрт бўлак қилдингиз. Ҳар бўлакни бошқаларга ёв этдингиз. Улкамизни ички жанжаллар билан тўлдирдингиз. Шундай қилиб, англизни ҳам бошимизга келтурдингиз. Юз йиллардан кейин биз ўзимизни қутқармоқ учун бош кўтардик; бирлашдик, қутулмоқ истадик. Яна мазҳаб, дин жанжаллари билан йўлимизни тўсмоқчи бўласиз! Уялингиз, кетингиз, йўқолингиз. Биздан узоқлашингиз. Биз ўз борлиғимизга, ўз эркимизга тирноқ урмоқчи бўлганларга қаршу чиқурмиз. Қўлга қўл бериб қурашамиз. Бизни бу йўлдан сиз-да, мазҳаб-да, динда қайтара олмас.

Бадринат. Мавлоно соҳиб? Сиз кучли бир ишонч билан айтасизким, аҳли китобга қаршу мушриклар билан бирлашмак тузук эмас.

Мавлоно. Албатта.

Бадринат. Ўзингиз кўриб турибсизким...

Мавлоно (*сўзини кесиб*). Тўхтангиз... тўхтангиз..., мен бу сўзни ўз қопчуғимдан чиқармадим, динимизнинг сўзи шу.

Бадринат. Сиз кўриб турасиз: «мушрик» деганларингиздан уч киши мана шунда шу мусулмонлар билан орқадощча³⁷ қайнашиб, ишлашиб турубмиз. Сизга ҳам ҳар кимдан ортиқ ҳурмат кўрсатамиз. «Аҳли китоб» бўлган англизлар ҳам шундай қилалармикин? Шунга ишонасизми? Мен айта...

Мавлоно (*сўзини кесиб*). Бу қиёс маъл форик бўлди, ўзингизни уларга қиёс қилмангиз...

Бадринат (*қўли билан тўхтатиб*). Мен айтаманким, англизлар сира шундай қилмайлар. Сиз Мавлоно соҳиб ҳаммамизнинг каттамиз бўласиз. Энг тубан англизнинг бўсағасига ўн йил бош қўйингиз, яна сизни уйининг ичига олмас. Тузук, бир оз фойда кўрсатсангиз, сизга «Шамусул-уламо», «Хон Баҳодир», «ёс оъи — ъи», «ёс оъи — ди»³⁸ деган мансаблар берар. Бироқ буларнинг қуп-қуруқ отдан бошқа нарсаси йўқ. Бу мансабларнинг барчасини олсангиз ҳам, энг тубан бир англизга яна тенглаша олмайсиз.

Мавлоно. Сиз ҳаммангиз, меним кўноқларим. Мен сизни ранжита олмайман. Сиз Абдусуббуҳон меним уйимда турганингизни унутиб шунча қаттиқ гапурдингиз, қаттиқ гапурмак меним қўлимдан ҳам келадир. Бироқ мен айтмам. Шунигина айтиб қўяманким, мен шариатдан чиқа олмам. Аҳли китобга қаршу мушриклар билан бирлашмакни шариат қатағон этган. Шун сизга билдирдим. Сиз шариатга қаршу ишламасангиз, мен ҳам сиз билан ишлай олмам. Шун ҳам айта қолайин: шариатга тўғри келмаган ишлар бу кўрғонда ҳам бўлмасун.

Дийнанат. Сиз бу ишингиз билан ҳинд тарихининг нурли бир бетига қоп-қора тамға босдингиз. Қутли бўлғай!

Мавлоно. Мен дин буйруқларидан чиқа олмам.

Абдусуббуҳ. Кўб сўз туяга юкдир. Бу киши ўз тилақларини билдирдилар. Биз-да шу кундан бошлаб бутун ишларимизни бу ердан бошқа ерга кўчирайлик. Турунгиз, орқадощлар.

Турар, ҳаммалари турарлар.

Мавлоно. Абдусуббуҳон соҳиб? Шариатга тўғрилаб ишласангиз, уйим ўз уйингиз.

Абдусуббуҳ. Куллуқ... хайр эмди.

Мавлоно Нўъмондан бошқаси чиқар.

Мавлоно (*ёлғиз қолғач*). Бир йўла шундан кетсунлар, сўнгриси сўнгра. (*Эшикка қараб*.) Фулом Наби, ҳой Фулом Наби! (*Фулом Наби кирар. Мавлоно Қуръонни кўтариб*.) Бу кеча кўноғимиз бор! Боғчадағи уйни супуриб қўй. Шунда ўтирамиз. (*Чиқмоқ учун юрар*.)

Фулом Наби. Хўб. (*Мавлонодан кейин чиқар*.)

Парда тушар.

УЧИНЧИ ПАРДА

Кеча. Лоҳурда пўлис бошлиғи Ўқунарнинг ўз уйи. Оврупача безанган. Электрик лампалари ёқилган. Боғчадағи оғочларнинг ям-яшил бутқолари деразалардан кирасизган. Бир оздан кейин Дилнавоз ички уйдан чиқиб келар. Кийимлари, боёғи, сочлари чирмашиқ, боши оғир, мениги мунгли, қарашлари қайғули, кўз ёшлари қурумаган. Секин-секин дераза ёниндағи бир ўриндуққа келиб, ўзини эркисизча ташлар. Бошин бир қўлига суюб, кўзларини боғчага тикар. Жимжит турар. Бир оздан кейин боғчанинг узок пучмоғидан ўтли бир рубоб товуши чиқар. Қайнағанча қайнар. Бир куйни битирғач, ёниқ бир товуш юксалиб, шу ашулани сайрар («Омон-омон»³⁹ куйинда).

Қоплади қора булут
Гўзал хулқарим юзин.
Ажратиб қўйди мендан
Ёруғлигин ҳам ўзин.
Истамам они қувмоқ
Хулқаримни қутқармоқ
Ўзга куч тополмай мен,
Йиқиламан, йиғлайман.
Боғимни хазон олди,
Сўлди чечагим, қолди.
Чиқғали қаршу унга,
Топилмайдир куч менда.

Кучсизлик, эй, кучсизлик,
Ўртади мени зулминг.
Ниндай қора ўлумдан
Яратилган эрурсен?

Дилнавоз (*бошини кўтариб*). Оҳ... Эй кўк товуши, тўғри сўйладинг! Дунёда кучсизликдан ёмонроқ нарса йўқ. Бир кишининг кучи бўлмағач, балога қолур: ёзуғлар, жазолар, сўкишлар, сургунлар, қамоқлар, ўлумлар ҳар ёқдан боши узра бало ямғури янғлиғ ёғар.

«Хукуматга қаршу кетди» деб отилганлар, «қон тўкди» деб осилганлар, «ўғрилиқ этди» деб қамалганларнинг энг буюк ёзуғлари кучсизликдир. Кучлари бўлса эди, бутун шул ёмонлиқларни ишлаб, яна тинч юрар эдилар. Негаким, куч бўлмаганлар ишлаб юралар. *(Бир оз ўйлаб.)* Қишлоқнинг тиб-тинук ҳавоси тинчлигимнинг баҳордан ясалган бешиги эди, ундан чиқарилдим... Тол-бутоқлари дўстлик илдизларидек кўкламлар узра ҳар ён узайган эди. Шуларнинг кўлагасидан айрилдим. Кичкина ариқлари турли тусли гуллар остинда сояда томирлари янглиғ узайган эди, алардан узоқга тушдим.

Раҳимбахш... севдигим... эркам... жоним эди. Борим-йўғим шу эди. Руҳим шу билан яшар, кўнглим шу билан овунар эди, ундан-да йироқлашдим. Уч ойдир, шу уйда қолибман. Ҳамда бир англиз кўлинда! Нечун? Чунки кучим йўқ. Кучсиз бир улуснинг кучсиз бир қизи бўлибман... Битсун кучсизлик!

Бошини қўлга олиб ўйлар. Бир оздан сўнг Родубиби келар.

Роду *(Дилнавознинг ҳолини кўргач, ўйлар)*. Бояқиш қиз! Янгигина очилган қайғу чечаги!... Ёвуз Ўкунар бу ўксизни⁴⁰ ўз юртидан кетурмиш. Кимсасиз қиз уч ойдир ўзи тутқун, номуси кўрқувда... *(Сўйлар.)* Дилнавоз, қизим! Бунда нешлаб турасан?

Дилнавоз. Ҳеч...

Роду. Сенинг учун эзгу бир туш кўрдим, қизим!

Дилнавоз. Меним учун эзгулик туш-да!

Роду. Тингламайсанми қизим? *(Дилнавоз жим турур.)* Тушда кўрдим: шу боғчанинг мана шу ёқдаги арғувон оғочининг остида ўтиргансен. Шу кунги каби кучли қайғунг бор. Қарасам, бир сариқ илон охсум⁴¹ бўлди. Сенга сорилмоқ⁴² истади. Катта бир илон эди. Ўлдурмакка кучим етмади. Қанча илон дуосин билсам, ҳаммасин ўқуб дам солдим, бўлмади... Худди шу паллада юқоридан қизғин бир товуш эшитдим. Қарасам, уч лочин яшиндек келиб турадир. Лочинлар илоннинг кўзларин ўйдилар. Сени қутқариб, кўтариб кетдилар.

Дилнавоз. Она... мени қутқарғучи лочин ўлумдир.

Роду. Ўлум бир дерлар. Мен уч лочин кўрдим. *(Дилнавоз жим турур. Ташқаридан оёқ товуши келар.)* Мана, сариқ илон келди. *(Дилнавоз қалин қайғу остинда эзилганлигини кўрсатадурган оғир бир юриш билан иккинчи уйга ки-*

рар: Родубиби унга мунгли-мунгли қарагандан кейин, сўйлар.) Шу ўксизнинг-да қутулиш кунини кўрсам.

Ўкунар икки англиз юзбоши билан кирар: Юзбошилардан бири Пўнтар, бири Порлинсун. Родубиби Пўнтарга бош эгиб туради.

Ўкунар *(келганларга)*. Буюрингиз, ўтирайлик. *(Шап-каларини қўйиб, мосо теграсинда ўтурурлар. Роду чиқар.)* Хуш келдингиз.

Юзбошилар. Эсон бўлингиз.

Порлинсун. Мингбоши ҳазратлари. Боғчадаги қарғаларнинг тебранишлари кун сайин кўпайиб борадир. Булар нечун? Чораси нима?

Ўкунар. Нечунлиги билгили. Биз нима қилсак-да, ҳиндустонлилар бизга ишонмайлар. Ишқилиб, бизни бу ўлкадан қувмоқ истайлар. Шу тилакка эришмак учун шу кунги ҳолларни ярарлиқ топганга ўхшайлар.

Порлинсун. Қандай ҳоллар?

Ўкунар. Ялпи уруш, Олмониянинг енгилмай туруши, Туркиянинг Олмонияга кўшилгани, Ҳиндустонга келган Олмон агентлари...

Порлинсун. Чораси?!

Ўкунар. Раҳмсиз кураш. Бундан бошқа чора йўқ.

Пўнтар. Мингбоши ҳазратлари! Айнуқса, шул олмон агентлари кенгайиб боралар. Юз мингларча қўзғатғу битиклари⁴³ тарқаталар. Бунинг йўлини тўса билмасак, иш ёмон.

Ўкунар. Юзбоши! Бор кучимиз билан тиришмак ҳам ҳар биримизнинг вазифамиздир. Англизлигимизни қўлдан бермайин, тўзим билан, чидам билан тебранаёлик.

Порлинсун. Албатта... албатта. Шундай этмак керак, мингбоши ҳазратлари! Қўзғатув битиги тарқатувчи кишиларнинг яшурун ўқлари бордир. Шуни топмоқ керак эди.

Ўкунар. Унинг учун иш кўрулди.

Пўнтар. Ип учи топилдими?

Ўкунар. Топилди.

Порлинсун *(шошқин.)* Топилдими?! Қандай?!

Пўнтар. Излари топилдими? Тутилдиларми?!

Ўкунар. Излари топилди, ўзлари тутилмоқда.

Порлинсун. Шайтонларни туб томирлари билан қурутмоқ керак.

Ўкунар. Қарангиз, қандай бўлди. Бундан ўн кун бурун, эсингизда бордир шаҳарда қўзғатғу битиги тарқатдилар.

Порлинсун. } Бор, бор... биламиз.
Пўнтар.

Ўқунар. Бизга келган хабарларга кўра, шулар тарқалган кўчаларнинг биринда тонг отардан бурун бир йигит кўрилган. Қора бурутли⁴⁴, калтагина бир йигит.

Юзбошилар эснаб кўярлар.

Порлинсун. Хўш?

Ўқунар. Икки кун бурун Лондон банкасининг боғчаси енинда қора бурутли бир йигитнинг икки ишончсиз киши билан гаплаша тургани кўрулган.

Пўнтар. *(ўрундиғини илғари судрагандек бўлуб)*. Хўш!

Ўқунар. Шаҳримизда «Дуохонаи исломия» деган бир эмлоқ бор, ҳар кимга оқчасиз «эм» беради. Энг сўнг тунов куни шул қора бурутли калта йигитнинг шул эмлоқга киргани кўрилган. Мен мана шул эмлоқни босарга кишилар юбордим.

Пўнтар. Мингбоши ҳазратлари! Йигитни кўйиб, эмлоқни босмоқ не учун эди?

Ўқунар. Эмлоқдан кейин кўб йигит тутармиз.

Пўнтар. Онглай олмадим, мингбоши ҳазратлари!

Ўқунар. Биз кўбдан бери шул эмлоқга ишончсизлик билан қарар эдик. Шунча катта бир эмлоқ очиб текин эм бермак, ўзи қизиқ эди.

Пўнтар. У эмлоқ эзгу бир тилак билан очилганмукин?!

Ўқунар. Кўб ишлар борким, бошда эзгу бир тилак билан бўлгандек кўринадир, ахтара бергандан, тагиндан кўб ёмонлиқлар чиқиб қоладир.

Порлинсун. Тўғри.

Ўқунар. Сўнг кунларда ҳинд газетлари бу эмлоқ тўғри-сида кўб махтаб ёздилар. Махташлари орасинда туманли неча маъноли сўзлар ҳам бор эди. «Мусофир оға»⁴⁵ газети бир сонинда «Мавлоно Нўъмон» деган бир кишини шу эмлоқга қарши бўлгани учун сўкди.

Мавлоно Нўъмон эса бизга билгили англиз дўстидир.

Порлинсун. А-ҳа...

Ўқунар. Мана шулар учун биз бу эмлоқнинг кетига тушган эдик. Ҳалиги йигитнинг шунга киргани билгач, босарга қарор бердик.

Порлинсун. Тутдирдингизми?

Ўқунар. Кишиларимизни шу кеча юбордик. Яқинда бир хабар бўлса керак.

Порлинсун. Мингбоши ҳазратлари! Ҳиндли бегимни нима қилдингиз? Ўртоқлаша олдингизми?!

Ўқунар. Уни кўй, дўстим! Бизнинг шумлиғимизга қаранг! Бизга келганда, ҳинднинг қизлари ҳам ихтилолчи бўлиб қолган.

Порлинсун. Хўш, қани бу киши ҳам ўзгаришчими?!

Ўқунар. Ўзгаришчи, кўзғолучи ҳаммаси!

Порлинсун. Нима қилди, қани?

Ўқунар. Уч ойдан бери тирмашаман. Жонимни олди, сира бўйинсунмайди.

Порлинсун. Нима дейди?!

Ўқунар. Мени кўрдими, ўзгариб кетадир. Ночорликга ҳуррият, мусовот, адолат, зулм, ёввойилиқ, маданият, эл-юрт каби қанча маъносиз сўзлар бўлса, ҳаммасини бирдан айтиб берадир.

Пўнтар. Маъносиз сўзларми деддингиз?!

Ўқунар. Албатта, бир ҳиндли оғзиндан чиққан бу сўзларнинг маъносими бўлур?!

Порлинсун. *(ўйлар)*. Шу қизни шундан ола билсам... *(Сўйлар.)* Ўзлари қаерда?!

Ўқунар. Шунда, мана шу уйда. Чақирайми?

Порлинсун. *(яширин бир севинч билан.)* Ёмон бўлмас.

Шу паллада ташқаридан тўрт кишининг оёқ товуши эшитилур.

Ўқунар. Мана, бир хабар бўлди.

Порлинсун. Қизданми?

Ўқунар. Йўқ, жоним! Эмлоқдан.

Порлинсун. Ҳа... кечирасиз.

Эшик чертулур.

Ўқунар. Кел!

Бир англиз юзбоши кириб салом берад. Кўлинда бир боғлам қоғоз бор.

Ўқунар. Ҳормангиз, юзбоши! Неттингиз?!

Юзбоши. Буйруғингизни олғач, йўналдим. Ёнимда ўттиз пўлис бор эди, эмлоқни айлантуруб олдим. Ўзим икки киши билан ичкари кирдим. Ўн киши қўлимга тушди. Дафтар битикларини бир қопга солиб сурғучладим. Яшурун бир сандуқда мана шу ёзувлар бор экан, буларни олиб келдим.

Ўқунар. Ўн киши кимлар экан?

Юзбоши. Бештаси эмлоқда ишлаб турганлар. Биртаси иш бошқарғучи Маҳмудхон. Тўрттаси ташқаридан кирганлар.

Ўқунар. Қаерда булар?

Юзбоши. Шунда тайёр.

Ўқунар. Яшангиз, юзбоши. Маҳмудхондан бошқасини қамоққа юборингиз. Буюрингиз, айри-айри уйларга қўйсунлар. Маҳмудхонни бунга келтурингиз. Қоғозларни шунга қўйиб кетингиз.

Юзбоши турар, қоғозларни Ўқунарнинг олдига қўйиб чиқар.

Пўнтар. Ташқаридан келганларни ҳам қаматасизми?!

Ўқунар. Иш шулардан чиқар.

Порлинсун. Биз кетсак бўлурми?

Ўқунар. Қолсангиз-да бўлур.

Юзбоши Маҳмудхонни киргизар.

Ўқунар (*Маҳмудхонга катталик билан*). Сизнинг отингиз нима?!

Маҳмудхон. Маҳмуд.

Ўқунар. Қаерли?!

Маҳмудхон. Ҳиндли.

Ўқунар. Қайси шаҳардан дедим?!

Маҳмудхон. Амратсардан.

Ўқунар. Лоҳўрға қачон келдингиз?!

Маҳмудхон. Уч йил бўлди.

Ўқунар. Бунда нешладингиз?!

Маҳмудхон. Шаҳар эмлоғинда ишладим.

Ўқунар. Ҳали сизни қайдан кетурдилар?!

Маҳмудхон (*қулимсаб*). Исломия эмлоғидан.

Ўқунар. Унда нима ишингиз бор эди.

Маҳмудхон. Олти ой бурун шаҳар эмлоғиндан чиқган эдим. Бир неча киши билан ўртоқлашиб, шу исломия эмлоғини очган эдим.

Ўқунар. Ўртоқларингиз кимлар?!

Маҳмудхон. Биз ўн киши эдик. Воис Рой ҳазратларининг ёрлиқлари билан бу эмлоқни очиб, ҳар кимга текин эм бера келдик. Ўртоқларимнинг отлари, эмлоқнинг тилаги, тарихи. Воис Рой ҳазратлари берган ёрлиқда ёзилган.

Ўқунар. Шу ёрлиқ қани?!

Маҳмудхон. Ёрлиқ эмлоқда.

Ўқунар. Элга текин эм бера эдингизми?

Маҳмудхон. Ҳа...

Ўқунар. Эмни Оврупадан текинми олар эдингиз?

Маҳмудхон. Биз Оврупадан эм истаганлардан эмас-миз.

Ўқунар. Қайдан олар эдингиз?!

Маҳмудхон. Бизнинг бутун нарсаларимиз Ҳиндустондан чиқадир. Бизнинг бутун ишончимиз Ҳиндустондандир. Бизча Ҳиндустон ўз бошли, айрича бир дунёдир. Бунда яшаганларнинг бутун керакликлари ўзинда топиладир. Шундан олиш керак.

Икки юзбоши бир-бирига қарарлар.

Ўқунар (*қулимсаб*). Бўш хаёлчилар...

Маҳмудхон. Сўзимиз хаёл-да эмас, бўш-да эмас. Бу кун икки кўзи бўлган ҳар ким кўрадиким, Ҳиндустон бу дунё боғчаси, ўзинда бўлганларнигина эмас, ўзиндан мингларча тош узоқда турганларни ҳам яшатмоқдадир.

Ўқунар. Сўзни узатди⁴⁶ бу... (*Юзбошига*.) Буни элтиб қамангиз, сўров чоғинда истаганча сайраб берар.

Юзбоши Маҳмудхонни олиб чиқар.

Порлинсун. На тетик ҳариф⁴⁷ экан бу?

Пўнтар. Тили тамуғ алангасиндан дунё ёқмоқчи! Тўғриси, мен ҳуркмак истадим.

Ўқунар. Бизнинг кучимиз бор, яроғимиз⁴⁸ бор, оқчамиз бор, билимимиз бор. Бизда борлар бунларда йўқ, бунларда йўқлар бизда бор. Шунинг учун бунлардан кўрқмай-миз, ҳуркмай-миз, истаганларини-да бермай-миз.

Пўнтар. Бироқ буларда юрак ёнғини бор экан.

Ўқунар. Юрак ёнғинларини тўплар билан, бўмбалар билан ўчирамиз.

Пўнтар (*ўйлар*). Бўмба билан, тўп билан ёнғинми ўчирамиз?! (*Сўйлар*). Нима бўлса ҳам бўш турмаслик керак-да.

Ўқунар. Албатта!

Юзбошилар кетарга тайёрланиб қарашурлар.

Пўнтар (*қўпуб*). Хайр, эмди.

Порлинсун-да кўпар.

Ўқунар (*қўпуб*). Кетасизми, орқадощлар?!

Қўл беришалар.

Порлинсун. Пўнтар. Кетайлик, энди. (*Айрилган-да*.) Яхши кеча.

Ўқунар. Тинч кеча.

Юзбошилар кетарлар. Эмлоқдан келтурулган қоғозларни шкафга қўйиб, ўз еринда ўтурур.

Ўқунар (*ёлғиз*). Бизнинг юзбоши Порлинсуннинг бир дардими бор?! Бир нарсани йўқотганга ўхшайдир. «Қиз қани?», «чақирсангиз ёмон бўлмас»лари (*чинғироқни босиб*) кўбда жонсиз эмас.

Родубиби келиб, бош эгар.

Ўқунар. Дилнавоз бегим борми?

Роду. Бор, соҳиб!

Ўқунар. Ухладими?

Роду. Йўқ, соҳиб!

Ўқунар. Юбор шуни!

Родубиби бош эгиб чиқар.

Бу қиз-да тангрининг балоси! Кўнмайдирми, кўнмайдир! Нима қилсанг, бўш. Алдадим... қўрқитдим... сўқдим... ялиндим — бўш. Шу кеча ишни битирмак керак.

Дилнавоз кирар, қайғу остинда эзилиб, оғир-оғир юрар. Дераза ёниндаги ўриндуқга бориб ўтурур. Ўқунар қилични бўйнидан чиқариб, ёниндаги ўриндуқга қўяр экан, сўйлар.

Яқинроқ келингиз!

Дилнавоз. Нима дейсиз менга?!

Ўқунар. Яқинроқ келингиз, дейман.

Дилнавоз. Мени нечун чақирдингиз?!

Ўқунар. Яқинроқ ўтурингиз, сўзим бор.

Дилнавоз. Уч ойдир, ҳар кеча сўзим бор, деб чақирасиз. Қийнамоқдан бошқа бир ишингиз йўқ. Ортиқ етар. Сизникини мен, меникини сиз эшитдик. Ҳеч бирининг унуми йўқ.

Ўқунар. Уни мен-да биламан.

Дилнавоз. Билсангиз, ортиқ гапурмангиз!

Ўқунар. Бу кеча сўнг сўзимни айтаман.

Дилнавоз. Бўш сўзнинг сўнгги бўлмас.

Ўқунар. Тинглангиз. Қаршунгизда Буюк Британия давлатининг катта бир кишиси ўтурадир...

Дилнавоз. Эски ҳаммом, эски тос!

Ўқунар. Шу ўлканинг энг катта кишилари мен билан бир йўла кўрушганлари учун ойларча махтаниб юрлар. Беш йилдир, Лоҳўрнинг пўлис қўмиссари бўлиб турубмен. Бу кунгача истаганимни йиғлатиб, истаганимни кулдира билдим. Мен сени суйган бўлмаса эдим, ишингни бунча узатмас эдим. Биринчи кечада ё бўйсундирардим ё бошингни кесар эдим, буларни ўзинг яхши биласан. (*Дилнавоздан жавоб кутиб тинар. Жавоб олмағач, яна сўйлар.*)

Менга бўйинсунмай турибсен. Ўзингга яхши бўлмас. Бу кун сени қамоқда чурутмак, сургун этмак, ўлдирмак-да қўлимдан келадир. Шунларними истайсан? (*Бир оз тинар, Дилнавозни жим кўргач, яна сўйлар.*) Сен онгсиз бир қиз эмасан. Менга ўртоқ бўлиб яшамоқни истамаслигинг тентакликдир. Кел, яқинроқ кел. (*Дилнавоздан бир сўз, бир тебраниш кўрмагач, еридан туриб унга тўғри юрар.*) Сиз онгли бир қиз эрурсиз. Яхши-ёмонни онгларсиз. (*Дилнавозга яқинлашгач, у-да еридан турар, аччиғидан, мегизи сал сарғайган, титраб турадир.*) Келингиз, шунда ўтурайлик. (*Қўлини тутмоқ истар.*)

Дилнавоз (*ўзини йўқотган каби қўлини қаттиғ тортиб, қичқирар*). Йўқ...

Ўқунар сесканиб, ўзини орқага ташлар. Аччиғлиниб Дилнавозни ўмузидан⁴⁹ тугиб итариб юборур. Дилнавоз Ўқунар ўтурган ўрундуқ остига келиб тушар. Яна бот қўпар, ўз ўриндуғи сари юрар.

Ўқунар. Тентак қиз, тентак! Бу нима иш?! (*Тўппончасини чиқариб мосо устина қўяр.*) Бу кеча ё мен, ё шу! Онгладингми?!

Дилнавоз (*ўз ерига ўтуруб*). Чумчуқдан қўрққан тарик экмас. Ўлимдан қўрқса эдим, уч ой сен билан талашмас эдим.

Ўқунар (*Дилнавоз сари юриб*). Бу ерга ўтур, дедим сенга.

Дилнавоз. Дедим сенга, ўтурмам!

Ўқунар (*Дилнавознинг елкасиндан тутиб*). Ўтқизмоқ қўлимдан келмасми?

Итариб юборур. Дилнавоз бурунги ерга йиқилур, яна турур.

Дилнавоз. Нима истайсан мендан, йиртғуч ҳайвон! (*Ўз ерига бориб ўтурур.*)

Ўқунар (*тўппончасини олиб*). Шундайми?!

Дилнавоз (*ўйлар*). Аччиғини келтирай, ўлдурсун-да, қутулай. (*Сўйлар.*) Номусинг бўлса, ур! Бир англиз мингбоши ҳайвон деб, менга қараб турубдир, ўли!..

Ўқунарнинг қони бузулур. Юзи қўрқинчли бўлур. Тўппончасини Дилнавозга тўғри қилар. Бўшата ёзар. Бирдан қўлини тортар. Тўппончасини мосога қўяр...

Ўқунар. Қулайгина ўлиб қутулмоқни истайсен. Йўқ, у деганинг бўлмас. Тўхта, мен сенга қўрсатайин! (*Сўзни битирмасдан электрикнинг биттасини ўчуруб, уйни ярим қоронғу қилар.*) Мана ўйинни кўр энди! (*Чинғироқни босар.*)

Ўқунар (*Родуға*). Бу кеча маним ишим бор, ҳеч ким билан кўриша олмаймен. Қопучиға сўйла, кимсани ичкари қўймасун.

Роду (*бош эгиб*). Хўб, соҳиб!

Ўқунар. Менга арақ кетур!

Роду. Хўб, соҳиб! (*Бош эгиб, кетар.*)

Ўқунар. (*Дилнавоз сари юриб*). Ҳукуматга қаршу ишлаб турганингни билатуруб, сени қамоқга юбормадим. Ўз уйимда сақладим. Сен-да ўзингинг ким эканингни унутдинг. Менга катталик қила бошладинг. Гапур, ҳукуматга қаршу ишлашган йўлдошларинг кимлар?!

Дилнавоз. Бутун ҳиндлилар!

Ўқунар. Бутун ҳиндлиларми?!

Дилнавоз. Албатта, сендек аҳмоқ, виждонсиз кишилари бўлган бир ҳукуматга ҳиндлилар нари турсун, бутун дунё қаршудир.

Ўқунар (*тутмоқчи бўлиб*). Сўзинг устини ёпма.

Дилнавоз (*ирғиб туриб қичқирар*). Йўқол! (*Ўқунар сесканур.*) Эр бўлсанг, тўппонча билан кел.

Ўқунар. Тўппончам, милтиғим, тўпим, бўмбаларим-да бор.

Дилнавоз. Бор, шунларни келтур. (*Ўтуруб, бошини қўллари орасиға олиб турар.*)

Ўқунар (*юймоқча*). Дилнавоз! Ўзингга ачинғин.

Шу паллада бошдан-оёқғача қоп-қора кийинган уч ниқобли кириб,

Ўқунарнинг кетида туралар. Қўлларинда ханжарлари бор.

(*Ўқунар сезмасдан Дилнавозга гапура берар.*) Мени тингла, кўтар бошингни. (*Жавоб кутар.*) Шундайми? Менга қарамайсенми?! (*Жавоб кутар.*) Энди ўлимга та...йёрлан...

«Тайёрлан» сўзи оғзинда экан, тўппончасини олмоқ учун қайрилғач, ҳалиги ниқоблилар ханжарларини кўкрагига тўғри тутарлар. Ўқунар-сўзини битирмасдан, сесканиб кетар. Унинг сесканганидан Дилнавоз бошини кўтарур.

Ўқунар (*қўрқув аралаш*). Ким?!

Биринчи ниқобли (*қўрқинчли товуш билан*). Ўлум.

Дилнавоз. Оҳ, қутулдим!

Ўқунар. Нима истайсиз?!

Иккинчи ниқобли. Қон!

Ўқунар тўппончасини олмоқ учун, Родуни чақирмоқ учун тебраниб кўрар, ниқоблилар қўймаслар.

Учинчи ниқобли. Мингбоши ҳазратлари! Ўлум кучоғига тушгач, тебранмасангиз-да бўлур!

Ўқунар. Сиз ким?!

Биринчи ниқобли (*қўрқинчли товуш билан*). Бир йўла айтдим: ўлум!

Ўқунар. Нима истайсиз?

Иккинчи ниқобли. Иккинчи йўла айтаман: қон!

Ўқунар. Нечук қон?!

Учинчи ниқобли. Золим қони!

Ўқунар. Оҳ... ўғрилар... хоинлар!..

Иккинчи ниқобли. Биз ўғри эмас!

Ўқунар. Бу ерга кимдан сўраб кирдингиз?!

Учинчи ниқобли. Сиз кимдан сўраб бизнинг ўлка-мизга кирдингиз?!

Иккинчи ниқобли. Бу қизнинг қишлоғига сизни ким чақирган эди?!

Учинчи ниқобли. Кимдан сўраб, буни қочирдингиз?!

Иккинчи ниқобли. Ўғри сизга дерлар!

Учинчи ниқобли. Сизга хоин дерлар!

Ўқунар. Тилагингиз нима? Сўйлангиз!

Иккинчи ниқобли. Қонингиз!

Учинчи ниқобли. Бошингиз!

Ўқунар. Оҳ... ёввойилар. Инсон қони, инсон боши истайлар.

Биринчи ниқобли (*ёввойи бир кулиш билан*). Йўқ... золим қони истаймиз!

Дилнавоз (*йўлар*). Бу товуш?! Бу менга таниш?!

Иккинчи ниқобли. Сизнинг қиличингиз билан тўкилганлар булоқ суви эмас, инсон қони эди. Сўровсиз қолсунми?

Учинчи ниқобли. Сизнинг буйруғингиз билан кесилганлар бузов боши эмас, инсон калласи эди. Ўчи олинмасунми?! Сўзни узатмайлик. Бизни тинглангиз!

Ўқунар (*бир оз тинчланиб*). Буюрингиз, сўйлангиз, нима истасангиз, берайин.

Учинчи ниқобли. Сизнинг буйруғингиз билан бу кун «Исломия эмлоғи»да тинтув бўлган, шундан келтурган қоғозлар, ёзувларни сизга топширдилар...

Ўқунар. Менга топшурмадилар.

Учинчи ниқобли. Ёлғон чоғи эмас, шул қоғозларни бизга топшурингиз.

Ўқунар. Қоғозлар менда эмас, пўлис бошқармасига юбордим.

Учинчи ниқобли. Бермайсизми?!

Ўқунар (*ялиниб*). Бўлмаса, нимани берай?!

Биринчи ниқобли (*қўрқинчли товуш билан иккинчи ниқоблига*). Бажар ишни!

Иккинчи ниқобли ханжарни кўтариб, Ўқунарга солар.

Ўқунар (*ханжар учи ўмизига тегар-тегмас*). Тўхтангиз, топиб берайин.

Иккинчи ниқобли ўз қўлини сақлар.

Қоғозлар мана шу шкафдадир, очиб олингиз.

Биринчи ниқобли шкафдан қоғозларни олар.

Шкафнинг бир четида мана шу сандуқнинг очғучлари бор. Олингиз, шу сандуқни очиб, олтуларимни ҳам олингиз, мени ўлдирмангиз.

Учинчи ниқобли. Инқилобчилик, бошқа нарса, олту ўғрулик бошқа нарсадир.

Биринчи ниқобли. Меним ишим битди. Сиз ҳам, бунинг ишини битирингиз!

Ўқунар (*ялиниб*). Менга тегмангиз. Нима десангиз, берайин.

Иккинчи ниқобли ханжар билан урар. Ўқунар «воҳ» деб йиқулар.

Жони чиқар. Учинчи ниқобли унинг бошини кесмак учун тиришар. Дилнавоз хурқуб кўпар. Шу паллада Родубиби бир патнусда бир шиша арақ билан румка олиб кирар. Кўзи буларга тушгач, «оҳ» деб қичқирай. Патнус қўлидан тушар. Биринчи ниқобли ханжар билан Родуға югура. Дилнавоз ораға кирар, Родуни кучоқлар.

Дилнавоз. Йўқ, бунга тегмангиз, бу ҳиндидир.

Биринчи ниқобли (*ўзининг туб товуши билан*). Ундай бўлса, юрингиз, уни ҳам олиб борайлик. (*Юзини очар*.)

Дилнавоз. Оҳ... Раҳимбахш. Сенмисен?! (*Раҳимбахшнинг қучоғига отилур. Бошини унинг кўкраги узра қўяр*.)

Раҳимбахш (*Биринчи ниқобли*). Кел малак... юрагимни тингла!

Родубиби (*эсини йўқотар*.) Хи-хи-хи... хо-хо-хо... мана-мана, хи-хи-хи...

Бариси обдираб, унга қарайлар.

Лочин, лочин... Хо-хо-хо... Қоч, қоч, соҳиб, қоч... Мана, мана, мана қоч! (*Қўл, оғиз, кўзи билан имлаб турар*.)

Дилнавоз. Эсиз! Эсини йўқотди. (*Келиб Родуни тугатар*.) Она... нима бўлди сенга? Мен билан кетасанми?

Роду. Лочин, лочин... қоч, соҳиб... Мана, мана, мана...

Дилнавоз. Меним тутқунликда онам эдинг сен. (*Манглайиндан ўпар*.)

Роду ҳеч биттасини сезмасдан, маъносиз сўзларини айта бераб.

Раҳимбахш (*Дилнавоз қўлини олиб*). Жоним, малагим! Бундай ишлар қурбонсиз бўлмас, ҳайда, кетайлик.

Дилнавоз (*Раҳимбахшга эргашиб, Родудан бир одим узоқлашгач, яна турар. Родуға қараб сўйлар*). Моможоним!

Роду кўк сари қараб имлаб, жилмайиб турар.

Мен билан юрмадинг, менга ҳақларингни ҳалол эт! Оҳ... сен эсингни йўқотдинг, қамоқдан чиқгандек бўлдинг. «Менлик», «сенлик», «ҳақ», «ҳалол» деган чанбарлардан қутулдинг. Сен чин эркин бўлдинг эмди. Бироқ мен... (*Яна Родунинг манглайини ўпгандан кейин Раҳимбахшнинг қўймаслиги билан чиқар*.)

Родудан бошқалари-да чиқарлар. Парда Родунинг ратсиз⁵⁰ кулушлари орасинда тушар.

ТҮРТИНЧИ ПАРДА

Кундуз. Гангар тоғинда бир мағора⁵¹. Тепасидаги тор тунгликдан ёруғлик оладир. Мағоранинг сўл пучмоғиндаги тор бир айланма билан ташқариға чиқади. Мағоранинг бир ёғида кичкина бир мосо, бирда ўрундиқ кўйулган. Девор остинда ясама оқчалар билан кўзғатгу битик терилган. Қаршу ёқда еттита ўн биротар англиз милтиқлар қаторланган, бир чеккада ўқ садоқлари тартибсизча туради. Унларнинг нари ёқинда ичинда тўрт бўмба кўйулган бир ёғоч кути, кути узра уч-тўрт қоп қатланиб кўйулган. Раҳимбахш мосо бошинда ёзиб туради. Дилнавоз емак пиширади. Маҳмудхон билан уч ишчи битиклар ҳам ясама оқчаларни боғлаб, ратлаб туралар. Бадринат соҳиб тор йўл оғзинда узаниб ётган.

Биринчи ишчи. Дилнавоз хоним, ош қачон?

Дилнавоз. Соат неча?

Иккинчи ишчи (*билак соатиға қараб*). Ўн икки.

Дилнавоз. Яна икки соат бор. Шошмангиз.

Биринчи ишчи. Оч қолдик-ку.

Иккинчи ишчи. Сенинг курсоғинг тегирмонмидир, бунча оч қоласан?!

Биринчи ишчи. Шамолми едим?!

Бадринат. Мен жуда ишдан чиқдим.

Иккинчи ишчи. Сиз-дами оч қолдингиз?!

Бадринат. Очлик ҳам гапми? Ўлдим! Эшик тагинда турубмен? Ел эсиб ўтадир. Кишининг курсоғи кўб ишлайдир.

Биринчи ишчи (иккинчига). Бу кишининг-да курсоғи тегирмонми?

Иккинчи ишчи. Албатта ҳамда ел тегирмони! (Кулалар.)

Дилнавоз. Бир соатдан бурун кимсага ош йўқ.

Бадринат. Дилнавоз хоним! Сиз қозон бошинда турибсиз...

Иккинчи ишчи. Қозон хони... қозон хони. (Кулалар.)

Бадринат. Истаганда олиб ейсиз. Оч ҳолини тўқ билмас.

Биринчи ишчи. Бу орада оч қолмаган киши Раҳимбахш соҳиб калласини тушуруб ёзгани-ёзган.

Иккинчи ишчи. Ёзув ёзмоқ, қорин тўйдурадир, биласанми?!

Дилнавоз. Шундайми? Кўб яхши қозон-тобоқни йиғиштурамиз, оч қолганга қоғоз-қалам берамиз, ёзув ёзсун.

Иккинчи ишчи. Мен ундан парҳез.

Дилнавоз. Нечун?!

Иккинчи ишчи. Дўқтур буйурган.

Раҳимбахш. Мен-да кўб тўқ эмасмен.

Биринчи ишчи. Жим турубсиз-ку!

Раҳимбахш. Нима қилай? Меним гапим билан емак бот пишарми? Сиз тор кўнгулли кишилар. Гапурмай тура олмайсиз. Гапура-гапура, ўзингизни-да, Дилнавозни-да ишдан қолдирасиз.

Дилнавоз. Кечирасен, ўртоқ, мен ишдан қолмадим.

Учинчи ишчи. Мен зулмга қаршу ишлаймен, бу йўлда очликдан ўлсам-да майли.

Биринчи ишчи. Яша, Гулдоҳон, афғонлигингни кўрсат.

Бадринат. Афғонлар — ботур кишилар. Англизларнинг бир қилиғи бор: англиз бўлмаган ҳар ким билан кўрушганда, буюк бир катталик билан гапуралар, кўб сўзига жавоб-да бермайлар. Бироқ бир афғонни кўргач, ялинурға мажбур бўлалар.

Раҳимбахш. Дилнавоз хонимни Ўқунардан қутқарганимиз кеча Ўқунар уйдан чиқиб, Маҳмудхонларни қут-

қарғали борганимизда Гулдоҳоннинг кўрсатган ботурлиқлари эсдан чиқғуси ишлардан эмасдир. Буюк қахрамонлик қилди.

Бадринат. Яшасун! Чиндан-да буюк иш кўрсатган экан.

Биринчи ишчи. Бу афғонлар ўзларини «Бани Исроил» болалари⁵² дейлар, тўғрими?

Учинчи ишчи. Ҳа, биз бани Исроил.

Иккинчи ишчи. Йўқ, жоним, тўғри эмас. Жухуд боласи бўлганда, бир оз кўрқоқ бўлар эдилар?

Учинчи ишчи. Бу тўғрида ҳадис бор.

Бадринат. Буни Раҳимбахш соҳибдан сўрайлик.

Учинчи ишчи. Кўб яхши, айтсунлар.

Раҳимбахш. Бир кўб афғон тарихларинда афғонларни бани Исроил деб кўрсатилган. Бу тўғрида тонуклар⁵³ ҳам кетурилган.

Учинчи ишчи. Ҳа... тонукларимиз кўб.

Биринчи ишчи. Ниндай тонуклари бор?

Раҳимбахш. Биринчи тонуклари шул ҳадис, иккинчи тонуклари «тайласан» деган лунгидек бир кийимлари. Айталарким, бани Исроилда ҳам шу тайласан бор эмиш. Учинчи тонуклари соч қўйиш экан, тоғ орасиндаги афғонлар жухудларча соч қўяр эканлар. Менимча, бу тонуклари бутунлай чуруқ.

Учинчи ишчи. Нега?!

Раҳимбахш. Негаким, бундай тарихий буюк сўровларга ҳадис билан жавоб бериб бўлмайди. «Тайласан» деган кийимлари эски юнонларда ҳам бор эди. Бунинг Юнондан Эрон орқали Афғонга ўтганлиги узоқ эмасдир. Соч қўйишлари эса Эронда ҳам бор.

Бундан бошқа тарих билими Фаластиндан Афғонистонга бир кўчиш ё кўчдуруш бўлганини кўрсатмайди. Менга қолса, бу тугунни ешмак учун, икки йўл бор. Бири — ер остини қазиб, очик излар, белгилар изламак. Иккинчиси — афғон тили билан жухуд тили орасинда бир яқинлик ахтармоқ. Менимча, афғон тили билан жухуд тили орасинда бир яқинлик йўқга ўхшайди. Бироқ бу тўғрида узил-кесил бир нарса айтмак меним ишим эмас, тиллар билимига уста кишиларнинг ишидир.

Учинчи ишчи. Майли, бу ишлар бўлганча, биз жухуд боласи бўлуб қолармиз.

Иккинчи ишчи. Майли, нима бўлсанг бўл, бироқ ишла, тириш.

Учинчи ишчи. Тиришмак истамаса эдик, шаҳардан, қишлоқдан узоклашиб, тоғлар, мағоралар орасинда бундай ишлаб турар эдикми?

Бадринат. Яша, афғон!

Иккинчи ишчи. Яша, жуҳуд боласи.

Кулалар. Шу паллада тор йўлдан ҳуштак товуши эшитилар, ҳаммалари обдираб қарайлар.

Раҳимбахш (*ёзғични қўйиб*). Орқадослар, қоровулимиз қора кўрди. Турунгиз... яроқланайлик.

Ҳаммалари туруб, ўн биротарларини олиб, ўқ уяларини кўруб, тайёрланурлар.

Бадринат. Ўз кишиларимиздан бўлса керак.

Раҳимбахш. Шундай бўлса керак.

Биринчи ишчи. Майли, биз тайёр. Таниш бўлса — салом, ёв бўлса — ўқ, кела берсун...

Раҳимбахш (*биринчи ишчига*). Орқадос! Бўмбаларни чиқариб қўйингиз.

Биринчи ишчи ёғоч қутидан бўмба чиқариб мосо узра қўяр. Шу чоғда милтик, садок⁵⁴, тўппонча, дурбин билан яроқланган қоровул кирар.

Раҳимбахш. Ким экан?

Қоровул. Ўзимиздан экан, соҳиб!

Бадринат. Ўрон⁵⁵ бердимиз?

Қоровул. Берди. Чилон ёғочининг остига келгач, бир оз турди. Ўнг қўлини икки йўла кўтарди.

Раҳимбахш. Сизда чиқиб ўрон берингиз, келсун.

Қоровул чиқар.

Бадринат. Ҳайдангиз, ишларимизни кўра берайлик. Ҳали бизга яхши хабарлар келса керак.

Ҳаммаси бурунги ўз ишига ўтурур.

Биринчи ишчи. Яхшими, ёмонми, нима бўлса, хабар бўлсун. Юртдаги йўлдошларимизнинг ҳолларини библиб олайлик.

Раҳимбахш (*Биринчи ишчига*). Ўртоқ, бу бўмбаларни ерига қўйингиз.

Биринчи ишчи бўмбаларни қутига қўйиб, яна ўз еринда ўтурур.

Иккинчи ишчи. Дилнавоз хоним, ош пишдимиз?

Дилнавоз. Бир оз турасиз.

Биринчи ишчи. Бу кунги эт қаттиғ экан, бот⁵⁶ пишмаса керак.

Иккинчи ишчи. Жоним! Ош бўлганда ҳам ҳалигача пишар эди.

Дилнавоз. Келган кишининг гапларини эшитмаганимча, меним томоғимдан нарса ўтмайди.

Иккинчи ишчи. Мен ҳам шундай.

Қоровул кирар.

Раҳимбахш. Келдимиз?

Қоровул. Келди. Бир хотун экан.

Раҳимбахш. Келсун.

Қоровул қўли билан йўл кўрсатгач, бош-оёқ яланг, қора йиртиқ қўйлакли, чирмашиқ тўзонли сочли 45 яшар бир хотун қўлида эгрибугри бир таёқ тутаб кирар, бош эгар.

Раҳимбахш. Қаердан келасиз?!

Хотун. Ҳиндустондан.

Раҳимбахш. Қаерга?

Хотун. Ҳиндустонга.

Раҳимбахш. Отингиз?!

Хотун. Бўмба. (*Кимсага билдирмайин, мағоранинг ҳар ёқиға қарар.*)

Раҳимбахш. Хуш келдингиз!

Дилнавоз ишончсизча қараб турар.

Бадринат. Хўш, гапирингиз, қани! Нима иш, нима хабар билан келдингиз?

Хотун. Зайид соҳибни кўргали келдим.

Бадринат (*Раҳимбахшни кўрсатиб*). Мана Зайид соҳиб.

Хотун (*Раҳимбахшга бош эгиб*). Мени Пешовардан наввоб Муҳаммад Ҳусайнхон соҳиб Баҳодур юбордилар.

Раҳимбахш. Кўб яхши. Хон Баҳодур соҳибнинг ҳоллари қалай?

Хотун. Яхши. Сизларга салом айтдилар.

Раҳимбахш. Эсон бўлгайлар, нима буюрдилар.

Хотун. Дедиларким, биз Пешоварда апрел бошларинда ҳукуматга қаршу чиқиш ясармиз. Шунинг учун тайёрлигимиз бор. Бўмбайда Анрибил Мистар Жаноҳ соҳиб, Лоҳўрда Миён Фозил Ҳасан соҳиб, Аллоҳободда Анрибил Сайид Ризо Али соҳиб, Аликадада Хўжа Абдул Мажид соҳиб, Лоҳўрда Мистар Мазҳар ул-Ҳақ соҳиб, Калкуттада Фазл ул-Ҳақ соҳиблар ҳам шул кунларда ялпи чиқиш учун кўмитадан буйруқлар олганлар.

Раҳимбахш. Бизга ҳам бу тўғрида хабар бор.

Хотуннинг кўзлари шодликдан яширунча ўйнар.

Хотун. Пешоварда тарқатилган кўзгатгу битикларнинг Зайд отли бир киши томонидан тарқатилганини ҳукумат тилчилари билганлар. Бир суратингизни ҳам қайдандир топганлар, сизни қўлга тушурмак учун бор кучлари билан тиришарлар.

Ҳаммалари эс кўярлар. Хотун ўз сўзларининг таъсирини онгламоқ учун бир оз тинар. Дилнавозда ишончсизлик.

Раҳимбахш (*совуққонли*). Хўш... сўнгра?!

Хотун. Хон Баҳодур соҳиб сиздан ўтиналарким, бир неча кун шаҳарларга сира яқинлашмайин юрғайсиз. Бўлғудек эса, Боғистон томонга ўтиб-да қолғайсиз.

Дилнавознинг ўзини кучлаб сақлагани кўрунур.

Раҳимбахш. Бошқа?

Хотун. Босилган битиклардан менга бир оз бергайсиз.

Раҳимбахш (*Бадринатга*). Чиқингиз, «Ҳиндустон» деган янги битикчадан беш юзта берингиз.

Бадринат соҳиб саккиз бетлик кичкина битикчалардан беш боғлам олиб хотунга берар. Хотун қўлтуғидан бир қопчиқ чиқариб битикчаларни солар.

Раҳимбахш. Хон Баҳодур соҳибга салом айтингиз. Қўлларини ўпармен. Илгимдан келганча айтганларидек ишлармен.

Хотун (*қопчиқни кўтариб*). Хўб. Яхши қолингиз.

Раҳимбахш. Яхши борингиз.

Хотун мағоранинг ҳар ёнига яна бир йўла яшурунгина қарағандан кейин чиқмоқ истар.

Дилнавоз (*бирдан қайнаб кетар*). Тўхтангиз... Тўхта!..

Хотун (*қайрилиб*). Ким? Менми?

Дилнавоз. Ҳа, сен! Сен тилчи хотунсен!

Ҳаммалари обдираб қолурлар.

Хотун (*ясама бир обдираш билан*). Ким? Менми? Мени тилчими дединг?! Бу қандай сўз?!

Дилнавоз. Сени дедим. Тилчисен!

Раҳимбахш (*ериндан туруб Дилнавозга яқинлашур*). Сенга нима бўлди, Дилнавоз?!

Дилнавоз (*ишчиларга*). Тутингиз буни! Бу тилчидир дейман, тутингиз буни!

Биринчи, учинчи ишчилар хотунни тутарлар.

Раҳимбахш. Нега тутдурасан буни?!

Дилнавоз. Бу тилчидир, ҳукумат тилчисидир.

Раҳимбахш. Қаердан билдингиз?!

Дилнавоз. Оҳ... меним юрагим шундай кўрсатадир. Тилчидир бу!

Раҳимбахш. Юрак кўрсатиши билан бир кишини тутуб бўлмайдир. (*Ишчиларга*.) Кўя берингиз!

Ишчилар кўймоқчи бўлғач.

Бадринат (*ишчиларга*). Тўхтангиз. (*Ишчилар яна тутарлар. Бадринат Раҳимбахшга*.) Кўрсатишларнинг энг тўғриси юрак кўрсатишидир...

Раҳимбахш (*сўзни кесиб*). Қайси бир қонун юрак кўрсатиш билан бир кишини тутдурадир?

Бадринат. Қонунларга қарамангиз. Улар бўш нарсалардир.

Раҳимбахш. Нима қилмоқчисиз?!

Бадринат. Мен айтаманким, Дилнавоз хоним бу кишига ишонмай экан, биз қисқагина бир сўров қилайлик. Бу хотун сўрашларимизга тўғри жавоб бера олса, кета берсун.

Хотун. Сиз кўб қизиқ кишилар экансиз. Англиздек катта бир давлатга қаршу ишлайсиз. Ҳиндустонни кутқармоқчи бўласиз. Ўз кишиларингиздан бири мени сизга юборган экан, менга ишонмайсиз. Сиз бу онг билан, бу мия билан қандай ишлай олурсиз?! Мендан нима сўрайсиз?! Ўронингизни бердим. Хон Баҳодурнинг сўзларини айтдим. Қайсиси тўғри чиқмади?! (*Раҳимбахшга*.) Сиз айтингизчи, ўронингизни янглиш сўйладимми?

Раҳимбахш. Йўқ.

Хотун. Хон Баҳодурдан айтган сўзларим ёлғон чиқдими?!

Раҳимбахш. Йўқ.

Хотун. Яна мендан нима сўрайсиз?!

Бадринат. Бу мағорани сизга ким дарак берди?!

Хотун. Мени сизга ким юборган эса, шул дарак берди.

Бадринат. Ўзингиз қаердан?

Хотун. Пешовардан.

Бадринат. Қайси маҳалладан?

Раҳимбахш. Кўйингиз, Бадринат соҳиб! Бу ишимиз уятдир. Хон Баҳодур соҳиб эшитса, яхши бўлмас. Хон Баҳодур соҳиб бунга ишониб бизга юборибдир. Ўронни ўргатибдир. Яшурун сўзларни айтибдир. Ҳаммасини ўз қулоғи-

миз билан эшитдик. (*Хотуннинг кўзларида шодлик.*) Сиз янадан «Қайси маҳалладансен?», деб турасиз, бу иш кулунчидир. (*Ишчиларга.*) Кўяберингиз!

Ишчилар хотунни кўябералар.

Хотун. Мен кетайми?

Раҳимбахш. Кетингиз. Хон Баҳодур соҳибга салом айтингиз.

Хотун чиқар.

Дилнавоз. Кетди. Кутулди. Яқинда бошимизга бир бало кетурур.

Раҳимбахш. Дилнавоз, ўтинамен шу қўрқоқликни ташла.

Бадринат. Ҳайдангиз, ошни сузингиз, оч қолдиқ. Бўлгани бўлди.

Биринчи ишчи. Жуда ўлдиқ, ошни сузингиз.

Дилнавоз. Хўб. (*Қозондаги қовурмани икки тобоқ, бир чаноқга суза бошлар.*)

Иккинчи ишчи (*суфрани ёзиб, нон қўйиб*). Қани келингиз!

Ҳаммалари суфра теграсинда ўтурурлар.

Дилнавоз (*учинчи ишчига*). Гулдоҳон, бу бир чаноқ ошни қоровулга бериб келингиз.

Учинчи ишчи. Хўб. (*Чаноқни қозон бошидан олиб қоровулга чиқарур.*)

Дилнавоз ош тобоқларини суфра узра келтурур кўяр. Ўзи ҳам ўтурур, учинчи ишчи ҳам келиб ўтурур, ея бошларлар.

Биринчи ишчи. Дилнавоз хоним, хотунни кўб қўрқитдингиз-да.

Иккинчи ишчи. Жонини чиқардилар.

Дилнавоз. Мен шунга ишонмадим. Шуни кўргач, кўнглим қораланди.

Раҳимбахш. Жоним! «Мен ишонмадим» деб, бир кишини тутмоқ тўғрими?

Дилнавоз. Меним ўғурсиз бир кўнглим бор. Бўлғуси ёмонлиқларни бурунроқ кўради. Буни ўзинг-да биласен.

Раҳимбахш. Бир нарса бўлмас. Тинчлан!

Дилнавоз. Кўрарсен.

Учинчи ишчи. Бир нарса бўлганда, нима бўлур? Биз нимадан, нега кўрқамиз? Бу ишга киришган кун жонимиздан кечмаган эдикми?

Дилнавоз. Тузук. Жонимиздан кечган эдик. Бироқ кўлоқларимизни боғлаб, унларга берамиз демаган эдик.

Бадринат. Дилнавоз хоним! Кўб қайғурмангиз. Хукумат бизнинг изимизни топиб ҳалиги хотунни юборган бўлса, у хотунни тутуб тилим-тилим қилмоқ ҳам унумсиздир. Изимиз топилгандан кейин унларнинг тилчи хотунлари бир эмас, ўн эмас, мингларча бор. Тутуб ўлдирмак билан битмас.

Ташқаридан қоровулнинг хуштак товуши келар.

Дилнавоз. Мана... айтганим чиқди!..

Ҳаммаси обдираб қарар.

Раҳимбахш. Шошма жоним, қоровул келсун.

Бадринат. Менга қолса, Дилнавозники тузук. Иш ёмонлашди. Турингиз, бунларни йиғиштурур, бўмбаларни тайёрлангиз.

Ҳаммалари туриб, суфра, тобоқларни йиғиштурур, қутидан бомбаларни чиқариб, мосоға-кўярлар. Қоровул югурур кирар.

Раҳимбахш. Нима гап?

Қоровул. Бизни босалар...

Бадринат. Орқадоллар, телба бўлмангиз, милтиқларимизни олиб садоқларимизни тоқайлиқ. Ташқари чиқиб, тор йўлнинг бошини тутайлиқ.

Ҳаммалари садоқларин, милтиқларин олурлар.

Раҳимбахш. Бўмбаларни-да биртадан олайлиқ. (*Маҳмудхон билан уч ишчи тўрт бўмбаларни олурлар.*) Ҳайдангиз, ташқарига! (*Ўзи илгари тушар, бошқалар унинг кетидан чиқарлар. Ташқаридан Раҳимбахшнинг товуши келар.*) Яқинлашалар. Югурингиз. Ҳар ким ўз булжоринда⁵⁷ турсун.

Бир оз тинишдан сўнг милтиқ товушлари эшитилур. Милтиқ товушлари орасинда икки бўмба-да портлар. Сўнгра жимжит бўлур. Икки дақиқадан кейин юзбоши Порлинсун, олти пўлис ҳамда ҳалиги тилчи хотун, Дилнавоз билан Бадринат соҳибни тутқун қилиб мағорага кирарлар. Тутқунларнинг қўллари боғланган.

Бадринат соҳиб оёғиндан яралангани учун оқсар.

Порлинсун. Келингиз, ёғийлар! Бу ерда нима ишлай эдингиз?! (*Бир дафтарча очиб ёза бошлар.*)

Бадринат. Сўрамоқ ортуқ бир иш. Шу ердаги нарсаларнинг ўзи кўрсатадир.

Порлинсун. Йўлдошларингиз қани?

Бадринат. Ўлмаган бўлсалар, қочғандирлар.

Порлинсун. Неча киши эдилар?

Бадринат. Биздан бошқа икки киши.
Порлинсун. Шунча отишган шул тўрт кишими эди?!
Бадринат. Шул тўрт киши шунча отишган эди!
Порлинсун. *(Дилнавозга қарагандан кейин, ўйлар.)*
Ўқунарнинг уйинда кўрганимдан яхшиланмиш. *(Сўйлар.)*
Сенинг отинг нима?

Дилнавоз. Дилнавоз.
Порлинсун. Сен-да шунларданми?
Дилнавоз. Ҳа.
Порлинсун. Сизнинг бошлиғингиз ким эди?
Бадринат. Мен эдим.
Порлинсун. Сенинг отинг нима эди?
Бадринат. Бадринат.
Порлинсун. *(Пўлисларга девор тагиндаги қоғозлар билан қобларни кўрсатиб.)* Бу қоғозларни қобларга солингиз. *(Пўлислар қоғозларни бир қобга солурлар. Қобнинг оғзини боғларлар. Порлинсун қоб оғзини сурғич қилгандан кейин.)* Қоб билан бу машинани олиб чиқарингиз. *(Пўлислар унларни кўтариб чиқарурлар.)* Бу иккисини ҳам чиқарингиз.

Пўлислар Бадринат билан Дилнавозни чиқарурлар. Ҳаммадан кейин Порлинсун чиқар.

Парда тушар.

БЕШИНЧИ ПАРДА

Гангар тоғининг кичкина тепалариндан бири. Ўнгдан тепага чиқар тор бир йўл. Сўлда кўкарган икки-уч тоғ оғочлари. Тепанинг нари ёғинда узоқдаги ўрмоннинг устигина кўрунадир. Куёш янгигина ботган. Ҳаво қоронгулана ёзган. Саҳна жимжит. Бир оздан кейин тепанинг сўл ёқидан (йўлсиз томондан) Раҳимбахш тирмашиб чиқар.

Раҳимбахш *(у ён-бу ёнга қарагандан кейин чарчаганин кўрсатиб.)* Уф... мана шу ер яхши экан. Шунда бир оз турайлиқ. *(Тубанга қараб, ўртоқларини қўли билан чақиргандан кейин ўтуруб, тушунчага толар.)* Оҳ... Дилнавоз... бахтсиз бир юртнинг бахтсиз қизи бўлганинг етмас экандек, бахтсиз бир йигитнинг бахтсиз бир севгилиси ҳам бўлдинг. Учмоҳдек боғчалардан ажраб, томуғдек мафораларда яшадинг. Малак эдинг, шайтонларга тутулдинг. *(Узоқларни тинглагандек бўлуб.)* Оҳ... «Мени кутқар!» деган товушинг қулоғимдан кетмайдир. Кутқарурмен. Сени бир неча йўла Ўқунардан қандай кутқарган эсам, яна шундай кутқарурмен... *(Биринчи, иккинчи, учинчи ишчилар билан Маҳмудхон тир-*

машиб чиқарлар.) Келинг, ўртоқлар! Шунда бир оз турайлиқ.

Ҳаммаси ўтурурлар.

Маҳмудхон. Нима қиламиз энди?
Раҳимбахш. Шунда пойлаб турамиз. Унлар ана у катта йўлдан ўтарлар...

Учинчи ишчи. Шундами тутармиз?
Раҳимбахш. Йўқ. Унлар узоқдан кўрингач, илдам югуруб, ана у ўрмонлиқга борармиз. Шунда борганларинда босармиз.

Маҳмудхон. Бир иш қилайликким, шул хотун тузоқга тушгай. У қутулса, иш чатоқ.

Учинчи ишчи. Албатта... У шайтон хотун кимлар билан ишлаганимизни билиб кетди. Қочиб қутулса, бутун йўлдошларимизни тутдурғусидир.

Раҳимбахш. У ўрмонлиқ кенггина ердир. Унда борганда ҳаммасини тузоқга тушурурмиз.

Учинчи ишчи. Бадринат соҳиб билан Дилнавоз хонимни ҳам кутқарурмиз.

Маҳмудхон. Улар нечук тутулдилар?

Раҳимбахш *(биринчи, иккинчи ишчиларни кўрсатиб.)* Бунлар тоқга чиқгандан кейин мен тор йўлнинг ўнг ёғиндаги бир қоянинг панасинда ерлашдим. Бадринат соҳиб менадан устарақ турган эди. Дилнавоз-ку сизлар билан шул ёқга кетган эди.

Маҳмудхон. Ҳа.

Раҳимбахш. Сиз ўз булжарларингизда ерлашдингиз. Дилнавоз ҳам бир оғочнинг панасинда қолди. Менга кўрунуб турган эди. Ёв бизнинг ёқни кўргач, сўлга бурулди. Учтаси йиқилгандан кейин қолгани оғочга яқинлашди. Мен Дилнавознинг қийноқда қолганин онглагач, югуриб бормоқчи бўлдим. Бирдан кучли бир қўл елкамдин тутди. Қарасам, Бадринат соҳиб. «Сиз нега келдингиз?», дедим. «Сизнинг тушунчангизни онглаб келдим» деди. «Нима истайсиз?» дедим. Айтдиким: «Ишимиз ёмон. Қочмоқ керак». Мен бу сўздан қизидим. «Дилнавозни қўйиб қочмам» дедим. Бадринат соҳиб дедиким: «Сиз Дилнавозни ҳам қўймангиз, қўмитанинг мафорадаги шунча нарсаларини ҳам унутмангиз. Бироқ шу паллада қочмоқдан ўзга йўл йўқ. Мен бошқа орқадошларга қочмоқ ишорати бердим. Сиз-да шулар билан қочингиз, мен Дилнавознинг кўмагига борамен. Уни кутқара олсам, эришамен. Кутқара олмасам, ўзим ҳам унинг ёнинда қолғали

тутуламен. Сиз йўлдаги ўрмонликқа бориб турунги. Булар шундан ўтарлар. Йўлларини тўсуб, ўзларини йўқ этиб, бизни кутқарурсиз». Мана мен Бадринат соҳибнинг айтган шу сўзлари учун сизни бу ерга кетурдим.

Маҳмудхон. Сўнгра нима бўлди?!

Раҳимбахш. Оҳ, дўстим! Нарисини сўрама! Кўр бўлмай эдим-да, кўзим кўрмагай эди! Бадринат Дилнавозга эришгач, пўлислар-да етишдилар. Дилнавоз билан Бадринат соҳибни тутдилар. *(Бутунлай ўзгариб.)* Уф... мен буюк виждонсизлик этдим. Дилнавозимни кутқармасдан қочдим. Оҳ, бахтсизлик!

Учинчи ишчи. Жоним, нима бўлди сенга! Тетик тур! Дилнавознинг бу иккинчи тутулишидир. Биринчи йўла кутқарганимиздек, бу йўла ҳам кутқарурмиз.

Иккинчи ишчи. Энди шунда турамизми?

Раҳимбахш. Йўқ. Унларни пойлаб турубмиз. Қораларини кўргач, ўзимизни ўрмонликқа олурмиз.

Маҳмудхон *(узоқдан бир нарсани кўргандек бўлуб)*. Ана, келдилар. Турунги!

Раҳимбахш. *(Маҳмудхон қараган сари қараб.)* Ҳа-ҳа, келдилар. Орқадослар, еримиздан қўпмайгина тепадан туша берайлик. Кўпсоқ, кўрурлар.

Учинчи ишчи. Мен кетдим.

Ўзини тепадан тубанга қўя берар, бошқалар ҳам учинчи ишчидан кейин туша берайлар. Раҳимбахшон тепада узаниб келганларни пойлар. Бир оздан кейин ошоғига³⁸ қараб, йўлдошларига сўйлар.

Раҳимбахш. Катта йўлдан чиқдилар. Шу тепага келатурган тор йўлга кирдилар. Шу тепага секин-секин келалар. Ўзимизни ўрмонликқа олайлик. *(Бир оз туриб ўзини тепадан ташлар, йўқолур.)*

Саҳна бир-икки дақиқа жимжит қолар. Сўнгра тепага чиқатурган тор йўл томонидан юзбоши Порлинсуннинг товуши эшитилар.

Порлинсун. Мана шу тепа яхши экан. Сен бориб йўлдошларинга айт. *(Порлинсун билан бир пўлис соҳиб саҳнага кирарлар.)* Бир кишини отларга қоровул қўйсунлар. Бошқалари нарсалар ҳам тутқунларни олиб шунга келсунлар. Сен меним ўрундоғимни кетур. *(Пўлис салом олиб чиқар. Порлинсун юруб сўйлар.)* Ўшаларнинг тўрттаси ўн икки кишимизни ўлдурбдур. Ўзларидан бир киши ҳам ўлмаган! Бироқ иккитаси қўлга тушди. Улар «биздан киши ўлмади» деб шодланалар. Аҳмоқлар, бунинг онгламайларким, биздан ўлдирганлари ўн икки киши ҳам ўзлариндан эди! Улар-да

ҳиндустонли эдилар. Ўз қиличлари билан ўзларини кесмак — мана энг буюк ҳунар!.. *(Кўнуб.)* Бу қизни демайсизми! Бунинг тутилгани!.. Мен бу қизни мингбоши Ўқунарникида кўрган эдим. Шунини қўлга тушургани бир озда тиришган эдим. Бу кун бу менинг қўлимга тушубдир.

Пўлис бир «йўлчи ўрундоғи» (қатлама устул) олиб келар, юзбоши кўрсатган ерга қўя. Юзбоши ўрундоқга ўтурур. Беш пўлис билан тилчи хотун нарсалар билан тутқунларни келтуралар. Юзбошига салом берайлар.

Бадринат *(тепанинг ҳар ёқиға қарағандан кейин ўйлар)*. Бу нима? Бу кеча ўрмонликдан ўтмай, шундами ётамиз?!

Порлинсун. Ҳайдангиз, бир чеккада ўтурунги. Қоронғу кечада ўрмонликдан ўтмоқ яхши эмас. Ҳусайн қоровуллик этсун.

Пўлислар юзбошининг буйруғини олғач, тутқунларни бир чеккада ўтқузурлар, милтиқларини тепанинг ўртасинда «чотма» қилиб, ўзлари тутқунларга яқинроқ ўтурурлар, бир-бирлари билан гаплашалар.

Ҳусайн деган пўлис қоровуллик қилар.

Порлинсун *(Бадринатга)*. Шу тоғликда биз босган мағорада ҳам ўчоқларингиз борми?

Бадринат. Юзбоши! Сиз бизни тутишга буюрган эдингиз. Ишингиз бизни қўлга тушурмак эди, тушурдингиз. Яна бир ишингиз қолдиким, бизни Пешоварга элтиб, сўровчиларга топшурмоқдир. Биздан гап сўрамоқ ишингиз эмасдур.

Юзбоши жим бўлур. Пўлислар эснай бошларлар.

Бадринат *(ўйлар)*. Тангри Раҳимбахшга эс берсинким, ўрмондан берирақ келиб бизни излагай. Эртагача бизни шул ўрмонликда кутиб турса, ишимиз битди!

Порлинсун *(тилчи хотунга)*. Бу қизнинг қўлларини ечиб қўй. Оврупа адолати хотунларни бу ҳолда кўрмак истамас.

Дилнавоз *(Бадринатга эшиттирибгина)*. Яна шайтонлик бошланди.

Тилчи хотун. Хўп. *(Еридан туруб, Дилнавознинг орқасига ўтар, қўлини еча бошлар, Бадринатга сўйлар.)* Ёввойилар, ўзингиз-ку майли, кўзларингиз чиқсун. Гул каби бир қизни нима деб мағораларда қийнаб тутасиз? *(Бадринат эшитмасликка урунар. Хотун Дилнавознинг қўлларини ешгач, ўз ерига бориб ўтурур. Дилнавоз қўлларини ешилганиндин шодлангудек бўлмаганини кўрсатиб турар. Хотун*

юзбошига сўйлар.) Юзбошим, бу гўзал қиз жуда онгли бир қиз-да.

Порлинсун (тушунча орасинда). Шундайми?!

Тилчи хотун. Жуда эсли. Мен буларнинг мафорасига борганда, шу кишидан бошқалари мени танимадилар, менга ишондилар. Бу киши эса мени тутдириб ўлдурмоқчи бўлди. (Кулиб юборур.) Бояқиш Зайд менга ишонганин сўйлаб, жонимни қутқарди. (Пўлислар эснай бошладилар.) Бу кишини яширин пўлис бошқармасига қўйсангиз, давлатга кўп хизмат қилғусидирлар.

Юзбошининг толиб кетганин кўргач, бу ҳам узаниб ётар. Пўлислар кўзларини уйқудан очолмай туралар.

Бадринат (уйлар). Тангрим, Раҳимбахшга эс бер!

Саҳна жим-жит қолар. Қоровул тепанинг тор йўл томон ёқасинда кезиб турар. Бир оздан кейин Раҳимбахш боя кетган ериндан бошини секингина чиқариб, бот йўқолур. Бир оз ўтгач, Раҳимбахш тўппончаси портлар. Ўқ қоровулга теккач, тепадан юмаланиб тушар. Раҳимбахш билан йўлдошлари илдам чиқиб чатмага⁹⁹ келурлар, ўтурган қоровулларга милтиқ тўғрилаб турарлар. Бу ишлар жуда тезлик билан бўлиб ўтар.

Раҳимбахш (туриб, яроқланурга вақт топа олмай, обдираб қолган қоровулларга). Ким қимирласа, ўлур! (Юзбоши Порлинсуннинг қўпиб тўппонча чиқара ёзганини кўрган Маҳмудхон, қўлиндаги тўппончани бўшатур. Ўқ юзбошининг кўкрагиндин тегар. Йиқилиб, талпина-талпина жон берар. Раҳимбахш Маҳмудхонга сўйлар.) Сиз буларнинг қўлларини ешингиз. (Маҳмудхон Бадринатнинг қўлини еча бошлар. Бадринат қўли ечилгач, ериндан қўпар. Дилнавоз ҳам қўпар. Раҳимбахш қоровулларга сўйлар.) Орқадощлар! Сиз бизнинг юртдош, қурдошларимиз эурсиз. Бизнинг юракларимиз сиз учун урадир. Биз мана шундай қоп-қоронғу кечада кўрганингиз мафоралар, тоғлар, тепаликларда қийналиб юрамиз. Сизни қутқармоқ, сизни яшатмоқдан бошқа бир тилагимиз йўқ. Сиз келиб, бизни босдингиз! Биз билан отишдингиз. Икковимизни тутдингиз. Бироқ биз биламиз-ким, бу ишларнинг ёзуғи сизда эмас. Юзбошингиздадир. (Қоровулларнинг юзлари кулар.) Шунинг учун шу соатдан сиз эрклидирсиз. Қачон истасангиз, Пешоварга қайта олурсиз. Отларингиз ўзингизники. Бироқ милтиқларингиз, тўппончаларингиз бизда қолсун.

Бадринат. Шошмангиз, Раҳимбахшхон... Шу тилчи хотун янами қутулиб кетсун?

Раҳимбахш (биринчи ишчига). Юборингиз буни у дунёга!

Тилчи хотун (ирғиб туриб ялинар). Зайд соҳиб, мени бағишлангиз, менга ҳам шу буюрган эди. (Юзбошининг гавдасини кўрсатур. Биринчи ишчининг тўппончасидан чиққан бир ўқ билан «воҳ» деб йиқулур, жон берар.)

Раҳимбахш (пўлисларга). Дўстларим, нима қиласиз? Шу паллада шаҳарга қайтасизми? Эртагача шунда турасизми?

Бир пўлис. Хон соҳиб! Сиз ҳиндли, биз ҳиндли. Бу юзбоши бизни ўғри тутарга деб келтирган эди, биз кўриб, онглаб турубмизким, сизлар ўғри эмас экансиз. Сизларнинг тилақларингиз бошқача экан. Биз ётганларнинг хизматиндан безиб қолган. Бундан кейин сизга хизмат қиламиз. Сиз билан биргалашиб ёвни юртдан чиқаргани тиришамиз.

Ишчиларда шодлик.

Раҳимбахш. Кўб яхши. Юртимиз сиздек жонли, қонли йигитлардан иш кутади. Сиз зулмга қаршу курашмоқчи бўлсангиз, биз қуллуқлар билан қабул қиламиз. Шундай бўлғач, келингиз, кучоқлашиб кўришайлик-да ўртоқлашайлик.

Ҳаммалари кучоқлашиб кўришурлар.

Бадринат (бир пўлисга). Дўстим, сиз бориб отлар ёниндаги қоровулингизга ишни онглатингиз.

Пўлис. Хўб. (Кетмак истар.)

Раҳимбахш. Орқадощим, ўз милтигингизни олиб бордингиз. (Пўлис чатмадан ўз милтигини олиб борар. Раҳимбахш қолган пўлисларга сўйлар.) Эмди ҳаммамиз бирлашдик. Ўз милтиқларингизни олингиз. (Пўлислар шодланиб, милтиқларини олурлар.)

Бадринат. Энди ҳаммамиз бирга, ҳаммамиз ҳам Ҳиндустон учун тиришамиз. Йиртқичлардан элимизни қутқарамиз. Яшасун Ҳиндустон, яшасун истиқлол!

Ҳаммалари. Юртимизни қутқарамиз. Яшасун истиқлол!

Югуриб тепадан тушарлар

Парда тушар

Битди